

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Соціально-гуманітарний факультет

Кафедра психології та соціальної роботи

МОРОЗ Захар Володимирович

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО
ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В
УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ**

спеціальність: 231 Соціальна робота

освітньо-професійна програма: Соціальна робота

Освітньо-кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Виконав:

студент групи СРз-41
З.В. Мороз

Науковий керівник:

к.пед.н. З.І. Крупник

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«__» _____ 2023 р.

Завідувач кафедри

_____ А.Н. Гірняк

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	8
1.1. Аналіз основних наукових підходів до проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами	8
1.2. Особливості профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору	14
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	22
2.1. Сучасний стан підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору	22
2.2. Обґрунтування навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору	29
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ.....	41

3.1. Діагностика стану готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами	41
3.2. Упровадження розробленого навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору та його експериментальна перевірка.....	49
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається необхідністю модернізації змісту освітньо-професійної підготовки майбутніх соціальних працівників з метою удосконалення їхньої професійної готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Оскільки в сучасних умовах інклюзивна освіта розглядається як динамічний підхід, дієвий крок у сприйнятті суспільством різноманітності та унікальності дітей із особливими освітніми потребами, а їхні відмінності вважаються не проблемою, а можливістю для розвитку освітнього процесу, в Україні відбулося фундаментальне переосмислення філософії сучасної освіти.

Слід констатувати, що згідно з концепцією Нової української школи, формування поваги до прав й свобод людини та нетерпимості до приниження її честі й гідності, фізичного або психічного насильства, до дискримінації за будь-якими ознаками визначено як одну із засад державної політики в сфері освіти відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) [80]. Освіта дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами без проявів дискримінації закріплена у міжнародному праві та регулюється українським законодавством: Законом України «Про освіту» (розділ I) [81], Законом України «Про охорону дитинства» (розділ II) [81] та ін. У цих нормативно-правових актах регламентується забезпечення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації дітей зазначеної категорії в закладах загальної середньої освіти, унеможливлення заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної та моральної шкоди, зокрема шляхом дискримінації за будь-якою ознакою, що зумовлює приниження честі, гідності тощо.

Незважаючи на існуючий методичний інструментарій подолання проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, необхідними є насамперед профілактичні заходи, які дадуть змогу попередити вказане негативне явище. При цьому, основоположним фактором профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами є відповідна підготовка соціальних

працівників. Дослідниками (А. Аніщук, Р. Аронова, Л. Артюшкіна, М. Васильєва, Р. Вайнола, Ю. Возна, В. Корнешук, В. Костіна, І. Малишевська та ін.) доведено, що професійно компетентні кадри вважаються одним із основних чинників профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами, який забезпечує особливі умови для реалізації освітніх та особистісних потреб кожної дитини, незалежно від стану її здоров'я, та забезпечує інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами у освітній простір закладу загальної середньої освіти.

Проблеми дискримінації дітей та молоді з особливими освітніми потребами у закладах освіти вивчалися сучасними науковцями. Зокрема, висвітленню проблем дискримінації в різних сферах присвячені роботи таких сучасних вчених, як О. Вашанова, О. Волошина, О. Дашковська, Г. Журавльова, О. Кукуруз, О. Поєдинок, З. Равлінко, Г. Христова та ін. Різні аспекти профілактики проявів дискримінації та шкільного насильства вивчали вчені В. Андрєєнкова, О. Бондарчук, О. Будник, І. Вачков, Т. Вовчок, Л. Глазіріна, О. Грива, О. Дроздов, Т. Журавель, В. Курило, О. Левченко, Л. Роерден та ін. Проблема професійної підготовки фахівців соціальної галузі до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, попри різноманіття наукових пошуків, не є предметом окремих досліджень та потребує подальшого вивчення.

Актуальність проблеми, виявлені прогалини в її теоретичній і практичній розробленості, необхідність їх усунення сприяли вибору теми бакалаврської роботи: **«Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору»**.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробці й експериментальній перевірці засобів професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору.

Відповідно до мети дослідження, визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати основні наукові підходи до визначення проблеми проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

2. Охарактеризувати особливості профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

3. Визначити зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

4. Обґрунтувати та розробити комплекс засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору.

5. Експериментально перевірити ефективність розроблених засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, які перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – комплекс засобів професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз та узагальнення наукової та методичної літератури для обґрунтування теоретичних засад дослідження; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами; вивчення нормативно-правових документів з аналізованої проблеми; порівняльний аналіз, інтерпретація та узагальнення фактів, аналіз та узагальнення результатів дослідження; *емпіричні* – педагогічний експеримент (констатувальний,

формувальний та контрольний етапи), анкетування здобувачів вищої освіти, педагогічні спостереження за ними з метою перевірки ефективності комплексу засобів професійної підготовки соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору; *методи кількісно-якісної обробки* для проведення аналізу здобутих результатів експериментального дослідження.

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що обґрунтовано та розроблено комплекс засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору; удосконалено зміст, форми і методи професійної підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності «Соціальна робота» в означеному контексті; подальшого розвитку набули питання виявлення чинників, що впливають на успішну професійну підготовку майбутніх фахівців соціальної галузі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено й впроваджено: навчально-методичні матеріали, що забезпечують впровадження розробленого комплексу засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, що перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору. Результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти, а також під час проходження виробничої практики у закладах освіти здобувачів спеціальності «Соціальна робота».

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, а також списку використаних джерел (98 найменувань) і 2 додатків. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Аналіз основних наукових підходів до проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами

Аналіз базових категорій дослідження проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами передбачає звернення до методологічного апарату кількох гуманітарних наук.

Спробуємо виокремити актуальні наукові підходи до визначення поняття «дискримінація». Так, у широкому сенсі С. Гончаренко розуміє дискримінацію як «негативне сприйняття членів певної соціальної групи, існування до них упередження, внаслідок чого вчиняються дискримінаційні дії. У вузькому – це власне дії, спрямовані проти дискримінованої групи, а саме упередження в зміст цієї категорії не входить» [24, с. 144]. Виходячи з останнього варіанта розуміння дискримінації, під нею розглядають відмінне ставлення до людей на основі їх належності до певних соціальних груп. Таке ставлення може бути навіть типовою поведінкою в певному суспільстві. Так, О. Кукуруз вважає, що дискримінація має місце тоді, «коли до окремої особи або групи осіб ставляться менш приязно та менш сприятливо, ніж до інших, через чинники, що не пов'язані з їхніми достоїнствами, здібностями чи потенціалом» [57, с. 281]. О. Поєдинок зауважує, що «виправдати різницю у ставленні можна тільки тоді, коли самі ситуації істотно відрізняються одна від іншої. Крім того, така розбіжність повинна забезпечувати рівновагу між захистом інтересів суспільства і правами окремої особи» [72]. Г. Христова вважає, що дискримінація – не обов'язково державна політика; це особливе ставлення до частини населення, що виділяється за певною ознакою [94, с. 12]. Вона говорить про існування моделі дискримінації, коли до людей з різними характеристиками застосовують стандарти, сформовані для певної соціальної групи, представниками якої вони є.

Тому можемо констатувати, що існують різні наукові підходи до визначення проблеми дискримінації.

В контексті проблеми дослідження, виділяють також пряму й опосередковану дискримінацію. Зокрема, пряма дискримінація закріплена в законодавстві. Так, згідно із ст. 2 Директиви про расову рівність «дискримінація – це коли з однією особою поводяться у менш сприятливий спосіб, ніж поводитися, поводяться чи могли б поводитися з іншою особою в подібній ситуації на підставі її расового чи етнічного походження» [75, с. 43]. Пряма дискримінація в найпоширеніших її формах може проявлятися в забороні відвідування закладу освіти особою з інвалідністю [84]. Непряма дискримінація має місце тоді, коли формально нейтральні правила ставлять особу у не вигідне становище порівняно з іншими [57].

Однією з найвідоміших є дискримінація інвалідів. Згідно з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю – це «особа зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними чи сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими» [75, с. 19].

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», людиною із інвалідністю визнають «особу зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті» [41, с. 20].

За Конвенцією ООН про права інвалідів, «дискримінація за ознакою інвалідності» означає будь-яке розрізнення, виключення або обмеження із причини інвалідності, метою чи результатом якого є применшення або ж заперечення визнання, реалізації чи здійснення нарівні із іншими усіх прав людини та основоположних свобод в політичній та економічній, соціальній та культурній, цивільній або будь-якій іншій сфері. Вона містить всі форми дискримінації, зокрема відмову в розумному пристосуванні» [75, с. 23]. Під «розумним пристосуванням» у Конвенції розглядають внесення, коли це треба у конкретному випадку, потрібних корективів, які не стають надмірним чи

невиправданим тягарем, для забезпечення реалізації або здійснення для людей з інвалідністю рівних з іншими прав людини й основоположних свобод.

Важливим аспектом дослідження проблеми профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами є дослідження чинників дискримінації. Так, З. Равлінко запропонував поділяти причини дискримінації на об'єктивні (не залежать від особистих якостей індивіда) та суб'єктивні (залежать від таких якостей). До об'єктивних причин дослідник відносить [84, с. 38]: традиції, звичаї; низький рівень розвитку держави; недосконалість законодавства; неефективну діяльність організацій, покликаних захищати права людини; відсутність реагування на порушення прав людини; відсутність заходів попередження порушення таких прав; надання пільг, гарантій і компенсацій окремим категоріям громадян. Вважаємо класифікацію даних чинників актуальною для дослідження проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Також актуальними в контексті нашого дослідження є виділення З. Равлінко суб'єктивних причин дискримінації (раса, колір шкіри, мова, національність, національне чи соціальне походження, соціальний статус, стать, сімейний стан, ідеологічні погляди, політичні думки, релігія, належність до профспілок, непрацездатність, вік, погашена судимість, особисте життя, сексуальна орієнтація) [84, с. 39]. Отже, спираючись на ідеї науковця визначено, що дискримінація дитини з інвалідністю може залежати від сформованих національних чи соціальних традицій у конкретному суспільстві.

Схожим з вищезазначеним нам видається підхід до розуміння причин дискримінації, який запропонувала С. Яланська. Вчена вважає, що «глибокі причини дискримінації криються в природі людини, а також в низці базових установок й схем розвитку суспільства, держави й світового співтовариства» [98, с. 71]. Всі причини дискримінації дослідниця поділяє на дві групи: 1) суб'єктивні причини (зумовлені внутрішніми, емоційно–психологічними, моральними, освітніми, матеріальними та іншими особистісними атрибутами конкретного суб'єкта – носія дискримінації); 2) об'єктивні (зумовлені комплексом політико-

правових подій, фактів і тенденцій, які не мають певної особистісно-атрибутивної мотивації).

У контексті дослідження проблеми профілактики проявів дискримінації, важливою є характеристика дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Термін «особливі освітні потреби» використовується стосовно осіб, чия фізична, соціальна або емоційна особливість потребує спеціальної уваги й послуг, котрим надається можливість розвинути свій власний потенціал, в тому числі і освітній. Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення «особливих освітніх потреб», зокрема у країнах ЄС, яке наводить О. Крижанівська: «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів: персонал (для надання допомоги у процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, в тому числі допоміжні та корекційні); фінансові ресурси (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)» [54, с. 88].

В Україні, на відміну від міжнародної практики, як стверджує І. Кузава, термін «діти з особливими освітніми потребами» поширюється лише на дітей, у яких визначаються порушення психофізичного розвитку [56].

Дослідниками Д. Романовською, С. Собковою доведено, що у дітей з особливими освітніми потребами спостерігається порушення пізнавальної, емоційно-вольової сфер, недостатній рівень розвитку координаційних здібностей, гнучкості, загальної витривалості. При цьому тенденції розвитку дитини із особливими потребами переважно такі ж, як і в нормально розвинених дітей. Деякі порушення, такі як відставання в опануванні предметних дій, відставання і відхилення в розвитку мови і пізнавальних процесів – значною мірою носять вторинний характер, і при правильній організації навчання, ранньому початку корекційно-педагогічної дії багато відхилень можуть бути відкориговані і навіть попереджені [83].

О. Будник визначає, що «найчастішими проявами дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами є: публічні негативні висловлювання на адресу дітей, інтолерантність з боку однолітків

тощо» [11, с. 53]. Він стверджує, що провокувати дискримінацію можуть різні особливості дитини з особливими освітніми потребами, а саме:

- особливості розвитку (заїкання, косоокість, знижений слух, порушення рухового апарату);
- особливості будови тіла (надмірна вага або худорлявість, форма носа, вух, колір волосся, низький або занадто високий зріст);
- особливості поведінки (замкненість, сором'язливість, неохайність, гіперактивність).

Як зазначає О. Гаврилов, «на противагу кривдникам діти молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, які піддаються дискримінації, не мають упевненості у собі, їм притаманні низька самооцінка, підвищена чутливість до життєвих труднощів і стресів, підвищена особистісна й ситуативна тривожність, низька здатність чинити опір насильству, невміння постояти за себе та ефективно спілкуватися з однолітками. Часто це фізично слабкі або полохливі діти, які не вміють демонструвати впевненість і приховувати тривогу та страх» [21, с. 64]. Вказані особливості дітей з особливими освітніми потребами мають значення для фахівців, що здійснюють профілактику проявів дискримінації до них у закладах середньої освіти.

Також О. Грива зазначає, що «причиною того, що дитина молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами піддається дискримінації, може стати «чинник інакшості» – наявність будь-якої відмінності від більшості однолітків. Часто такі діти не мають друзів і не користуються захистом з боку однолітків. Вони особливо важко переживають цькування через підвищену чутливість, яка часто пов'язана з наявним психофізичним порушенням. У багатьох випадках з дискримінацією стикаються діти, які фізично і психологічно самі не можуть постояти за себе і не знаходять підтримки серед однолітків і дорослих (батьків, учителів)» [25, с. 71]. Отже, «інакшість» дитини теж може бути чинником її дискримінації у закладі загальної середньої освіти.

Аналіз праці І. Демченко показав, що проявам дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами можуть сприяти також і ситуативні чинники, важливі для нашого дослідження[29]:

1) місце і час (найчастіше фізична дискримінація відбувається під час перерв у коридорах, туалетах, на ігрових майданчиках, у роздягальнях перед уроками фізкультури, а також в інших місцях, де немає дорослих);

2) присутність спостерігачів (для кривдника, головним мотивом якого є самоствердження і демонстрація влади, учинення насильницьких дій без свідків втрачає сенс; при свідках акти дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами відбуваються частіше і з більшою травматизацією для потерпілого; присутність дорослих може запобігти або призупинити насильство).

В. Андрєєнкова, В. Байдик, Т. Войцях, О. Калашник наголошують, що у багатьох закладах освіти відсутні механізми, що гарантують відсутність проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами і безпеку в інформуванні про випадки дискримінації. Навіть виявлені випадки, зазвичай, не реєструють, а ефективність вжитих заходів систематично не відстежують [1, с. 14]. Також, на їх думку, нерідко прояви дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами ігнорують, а кривдники залишаються безкарними, й жертви піддаються ще більшим знущанням. Науковець зазначає, що «несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, стрес, викликаний навчанням і стосунками з однолітками й учителями, відсутність належного контролю з боку педагогів, їхнє небажання протидіяти окремим проявам насильства і невміння надавати адекватну та своєчасну допомогу його учасникам, а також байдужість до подій інших учнів, їх батьків створюють сприятливе середовище для прояву випадків дискримінації та їх поступове перетворення у систематичне цькування» [1, с. 15].

І. Вачков, доводить, що «педагоги, інші працівники закладу освіти можуть провокувати прояви дискримінації щодо дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, проявляючи щодо них тілесні покарання, грубі висловлювання, які принижують гідність, крики й образи, дискримінація, жорстке регламентування всіх аспектів життєдіяльності, завищені вимоги до навчання або дисципліни, заниження оцінок як покарання за небажану

поведінку. Будь-який учасник освітнього процесу, за збігом обставин, може бути залученим до дискримінації дітей з особливими освітніми потребами» [14, 62].

Отже, суть поняття «дискримінація дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами» полягає у негативному сприйнятті дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами іншими учасниками освітнього процесу, коли така дитина зазнає обмеження в визнанні, реалізації чи користуванні правами й свободами у будь-якій формі. Дискримінація до дитини може мати різні прояви: явні (насильство) й відкриті (обговорення її обмежень у вузькому колі). При цьому, принцип інклюзивності в початковій освіті передбачає, що всі діти повинні мати доступ до освітніх можливостей, що сприятиме досягненню ними кращих результатів у навчанні незалежно від статі, національності або достатку, освіти чи професії їхніх батьків. Вказане виключає дискримінацію до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

1.2. Особливості профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору

Згідно з Законом України «Про освіту» (2017), важливим завданням є інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в звичайні заклади освіти поряд з іншими дітьми шляхом забезпечення їхньої інклюзії, де поняття «інклюзивне навчання» розглядається, як система освітніх послуг, що гарантовані державою, яка базується на принципах недискримінації, урахування багатоманітності людини та ефективного залучення й включення до освітнього процесу усіх його учасників [80].

Дотримання, забезпечення та захист прав дитини з особливими освітніми потребами, в тому числі від дискримінації, передбачено Конвенцією ООН про права дитини [75], а також низкою законодавчих актів України. Так, в статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено наступне: «кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності»

[81]. При цьому держава здійснює захист дитини з особливими освітніми потребами від усіх форм насильства та інших проявів жорстокого поводження, а також дискримінації.

Право громадян України на освіту, у тому числі для дітей з інвалідністю, закріплене у ст. 3 Закону України «Про освіту» і «гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності» [80], що забезпечується створенням умов «для здобуття освіти особами із особливими освітніми потребами із врахуванням індивідуальних потреб, здібностей, можливостей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав й задоволенню потреб таких осіб в сфері освіти». У ст. 6 цього Закону прописано основні принципи освіти, зокрема «забезпечення без дискримінації за будь-якими ознаками рівного доступу до освіти, в т.ч. за ознакою інвалідності; формування поваги до прав та свобод людини, нетерпимості до приниження її честі й гідності, фізичного чи психічного насильства та до дискримінації за будь-якими ознаками».

З метою посилити заходи щодо запобігання й протидії булінгу у закладах освіти набув чинності Закон України (2019) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [77], що передбачає, зокрема, внесення доповнень до статей Закону України «Про освіту», які визначають права та обов'язки засновника та керівника закладу освіти, науково-педагогічних й наукових, педагогічних працівників та інших осіб, котрі залучаються до освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та їхніх батьків.

Згідно зі статтею 54 Закону України «Про освіту», педагогічні працівники, інші особи, які долучаються до освітнього процесу, зобов'язані захищати здобувачів освіти протягом освітнього процесу від будь-яких форм фізичного й психічного насильства, приниження честі й гідності, а також дискримінації за будь-якою ознакою; повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) здобувачів освіти, свідком котрого вони були особисто чи інформацію про які отримали від інших осіб, та вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування) [80].

Наказом МОН України (2019) «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» [31] затверджений Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), що визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування), і Порядок застосування заходів виховного впливу, котрий визначає процедуру застосування заходів виховного впливу у закладах освіти. Наказом МОН України (2020) затверджено План заходів, спрямованих на запобігання й протидію булінгу (цькуванню) у закладах освіти [79].

25 травня 2020 року схвалена Національна стратегія розбудови безпечного й здорового освітнього середовища в Новій українській школі [51]. Стратегія враховує документи Всесвітньої організації охорони здоров'я, зокрема Глобальну стратегію охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків на 2016–2030 роки [47], і визначає мету та стратегічні цілі, принципи, завдання й підходи в формуванні безпечного та здорового освітнього середовища для органів державної влади й органів місцевого самоврядування, закладів освіти та охорони здоров'я, соціального захисту, учасників освітнього процесу та громадськості. Відтак, можемо констатувати достатність нормативно-правових підстав для належного здійснення діяльності недопущення проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Дієвим засобом попередження проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами дослідники [17] визначають комплексну профілактичну діяльність на різних рівнях. Як свідчить освітня практика [2; 3; 6; 7; 17 та ін.], з дітьми, залученими до різних видів дискримінації, учителі намагаються обговорити те, що сталося, примирити сторони конфлікту, до кривдника застосовують дисциплінарні заходи, а потерпілого спрямовують до соціального працівника чи психолога. При цьому учителі, й самі соціальні працівники і психологи не завжди володіють засобами профілактики дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

Згідно з нормативним забезпеченням освітнього процесу (ЗЗСО) [31; 50; 63; 77-81; 92 та ін.], соціальний працівник, як і інші співробітники закладу освіти, у випадку дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими

освітніми потребами діють відповідно до порядку і алгоритмів дій, встановлених у закладі освіти; беруть участь у розборі випадків, надають психологічну, соціальну та іншу допомогу учасникам конфліктної ситуації, дотримуються конфіденційності і зберігають у таємниці всі особисті відомості про учасників конфлікту. При цьому, одним із провідних завдань соціального працівника є проведення профілактичних заходів щодо дискримінації дітей з особливими освітніми потребами з боку здорових ровесників, батьків та інших педагогів.

В. Костіна, відома дослідниця проблем професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів, розглядає профілактику дезадаптації учнів як комплексну діяльність фахівців соціальної сфери, яка забезпечує запобігання появі причин й умов, що можуть сприяти розвитку у здобувачів освіти відповідних особистісних рис і характеристик, котрі знижують їхній адаптаційний потенціал і можливості ефективного пристосування до певних умов [53]. Профілактичними назвемо відповідні заходи, пов'язані із попередженням проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у закладі освіти.

Виходячи з аналізу наукових досліджень та соціально-педагогічної практики профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, можемо стверджувати про необхідність створення в початковій школі відповідного недискримінаційного середовища. Цінними у цьому напрямі вбачаємо напрацювання О. Вашанової про недискримінаційне середовище, рисами якого є: 1) відкритість (виявляється у відкритості для різноманітних переконань, думок, ставлень; для діалогової форми комунікацій на засадах принципів різноманітності, доповнюваності, афіліації); 2) стійкість до зовнішніх та внутрішніх впливів; 3) сприятливість для особистісного вибору учнем з особливими освітніми потребами траєкторії свого пізнавального розвитку [15].

Шляхи профілактики проявів дискримінації дітей в країнах Західної Європи збігається з головними положеннями Концепції «Нова українська школа» [51], де наголошено на необхідності створення сприятливого, недискримінаційного для кожного учня освітнього середовища; зміні

пріоритетів в оцінюванні навчальних досягнень учнів (оцінювання відбувається у форматі розвитку; установленні партнерських стосунків між усіма суб'єктами освітнього процесу та ін. Для забезпечення профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами розробники концепції «Нова українська школа» пропонують зосередитись на фізичних і психологічних компонентах освітнього процесу й освітнього середовища. З фізичних компонентів освітнього середовища важливими для подолання проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами є обладнання закладів освіти ресурсними кімнатами, ліфтами, пандусами та ін. Важливим аспектом профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами є розробка їх індивідуальної освітньої траєкторії. Зокрема, індивідуальні програми розвитку дітей з особливими освітніми потребами [92, с. 54-55].

На думку О. Нагорної, соціальний працівник, розробляючи заходи із профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти, повинен переконатись, що всі групи дітей, зокрема із порушеннями здоров'я, мають рівні права і можливості [66]. Також науковці І. Скорбун, Т. Слободян зазначають, що не менш важливо перевірити, чи відсутнє упереджене або дискримінаційне ставлення як до окремих дітей молодшого шкільного віку, так і груп дітей з особливими освітніми потребами та пропонують диференціювати профілактику проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами на:

- первинну (реалізація прав, формування активного способу життя, задоволення потреб й інтересів дітей із особливими освітніми потребами);
- вторинну (тренінги й інші форми роботи, що спрямовані на формування змін в ставленні дітей з особливими освітніми потребами до себе та оточення, навчання навичкам поведінки у ситуаціях, котрі можуть призвести до дискримінації);
- третинну (індивідуальне інтегрування в соціальне середовище дітей з особливими освітніми потребами, які потерпіли від дискримінації) [73].

Згідно з дослідженням О. Дроздова, Л. Живолуп, О. Ніжинської, Я. Сухенко, профілактика проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в закладах освіти передбачає:

- проведення роз'яснювальної та виховної роботи з батьками та іншими учасниками освітнього процесу із запобігання та протидії негативним наслідкам жорстокого поводження із дітьми, залишення дитини у небезпеці;

- організацію роботи психологічної служби й соціально-педагогічного патронажу у системі освіти із дітьми з особливими освітніми потребами й їхніми батьками [34, с. 14-15].

Спостерігачами (свідками) часто є учні, які споглядають за проявами булінгу, жорстокої поведінки щодо дітей з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти та за його межами, тому, як доводить Г. Давиденко, соціальному працівнику важливо здійснювати роботу зі спостерігачами проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами й підтримувати їх, щоби вони правильно реагували на таку ситуацію (навіть, якщо дискримінаційна поведінка не припинилась); формувати толерантність та навички реагування задля запобігання й протидії дискримінації [43, с. 109].

Як показав аналіз наукової літератури [1; 3; 9; 22; 34 та ін.], серед спостерігачів ролі можуть розподілятися наступним чином:

- прибічники, спостерігачі (учні, що не є ініціаторами дискримінації дітей з особливими освітніми потребами, але через свою байдужу позицію стають залежними від напруженої ситуації);

- пасивні прибічники (школярі, які пасивно підтримують дискримінацію дітей з особливими освітніми потребами);

- сторонні спостерігачі (учні, які керуються принципом «не моя справа»);

- вірогідний захисник (учні, котрі не підтримують агресорів, втім нічого не роблять, щоб захистити жертву);

- захисник жертви (учні, що намагаються допомогти дитині з особливими освітніми потребами).

Спостерігачі мають відреагувати на небажану поведінку та сказати тим, хто дискримінує дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, що він неправий.

Дуже важливим аспектом профілактики різних проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами науковці [3] визначають необхідність спеціального навчання дітей-спостерігачів моделям поведінки в проблемних ситуаціях. Наприклад, спостерігачі можуть сказати наступне: «Припиніть цю поведінку. Те, що відбувається (насильство, булінг тощо), мені не подобається, і це не смішно. Ми домовилися, що ми цього не будемо робити. Ніхто не заслуговує на насильство» тощо. Якщо насильницька ситуація не припиняється, то спостерігачі мають звернутись до дорослих.

Основними чинниками, що визначають успішність діяльності соціальних працівників щодо профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами, дослідники [14; 18; 25; 38 та ін.] виділяють такі:

- урахування потреб учасників освітнього процесу, визначених у ході соціально-психологічних досліджень;
- залучення самих дітей і врахуванням їх думки під час розробки шкільних механізмів превенції дискримінації, реагування на її прояви та системи допомоги дитині з особливими освітніми потребами, оскільки це підвищить ступінь довіри дітей до цих механізмів, переконає у спрямованості пропонованих дій на реалізацію їх реальних потреб та очікувань.

Контент-аналіз сайтів ЗЗСО, проведений З. Шевців [97], показав, що практикуючими соціальними працівниками піднімаються питання конкретних практичних запитів щодо розробки, адаптації та модифікації профілактичних програм, необхідності співпраці в аспекті профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами з фахівцями-дефектологами, практичними психологами тощо.

Отже, суть профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами полягає у її попередженні. Серед основних видів профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами виділяють первинну,

вторинну, третинну. Соціальний працівник, розробляючи заходи із профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, повинен диференціювати профілактику проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами за її різновидами (первинна, вторинна й третинна).

Висновки до першого розділу

На основі аналізу наукової літератури з проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами виявлено суть поняття «дискримінація дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами» визначено як негативне сприйняття дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами іншими учасниками освітнього процесу, коли така дитина зазнає обмеження в визнанні, реалізації чи користуванні правами й свободами у будь-якій формі. Визначено прояви дискримінації до дитини з особливими освітніми потребами – явні й відкриті. Охарактеризовано низку нормативно-правових документів важливих для успішного здійснення профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в ЗЗСО.

Розкрито основні види профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в ЗЗСО та відібрано такі ефективні напрями роботи: первинну (формування активного способу життя та реалізація прав, задоволення потреб й інтересів особистості); вторинну (тренінги та інші форми роботи, спрямовані на формування змін у ставленні особистості до себе й оточення, навчання навичкам поведінки у ситуаціях, що можуть призвести до дискримінації); третинну (індивідуальне інтегрування в соціальне середовище дітей, які потерпіли від дискримінації).

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

2.1. Сучасний стан підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору

Аналіз нормативного забезпечення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання в закладі вищої освіти показав, що вона регламентується низкою нормативних документів. Так, сучасні зміни, які відбуваються в освітній політиці України, стали результатом реформування вищої освіти в умовах дії Закону України «Про освіту» [80], в якому наголошено на важливості осучаснення системи професійної підготовки соціальних працівників та визначено результативні кроки щодо її забезпечення, побудовані на засадах компетентнісного підходу.

Закон України «Про вищу освіту» (2014) [76] встановлює основні правові, організаційні засади підготовки майбутніх фахівців, створює умови для самореалізації особистості фахівця. Так, ст. 5 Закону визначає рівні та ступені вищої освіти, одним з яких є перший (бакалаврський) рівень. Освітній ступінь «бакалавр» присуджується ЗВО в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг котрої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Ст. 9 Закону встановлює кадрові вимоги до працівників, які здійснюють освітньо-професійну підготовку здобувачів освіти, вимоги щодо наявності матеріально-технічної бази закладу вищої освіти, а також перелік галузей знань та спеціальностей, що розробляється на основі Міжнародної стандартної класифікації освіти і затверджується Кабінетом Міністрів України.

Вказано, що ЗВО (заклади вищої освіти) самостійно розробляють й затверджують освітні програми із врахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, встановлених стандартами вищої освіти. Вказані освітні програми мають забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів. Освітня програма повинна містити: перелік освітніх компонентів; вимоги до рівня освіти тих осіб, котрі можуть розпочати навчання за цією програмою; кількість кредитів ЄКТС та очікувані результати навчання (компетентності), котрими має оволодіти здобувач вищої освіти у певній галузі знань. У Ст. 26 Закону наголошено на необхідності формування особистості студента, утвердження моральних цінностей, соціальної активності, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; поєднання освітньої, наукової, інноваційної діяльності в освітньому процесі; створення умов для реалізації здібностей і талантів учасників освітнього процесу.

Для забезпечення ефективної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами додаткового значення мають такі нормативні акти, як Наказ Міністерства освіти та науки «Певні питання реагування на випадки булінгу (цькування) й застосування заходів виховного впливу у закладах освіти» (2019)[31] та Наказ Міністерства освіти та науки «Про затвердження плану заходів, що спрямовані на запобігання й протидію булінгу (цькуванню) у закладах освіти» (2020) [79], які встановлюють деякі засади профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Особливу актуальність в контексті проблеми нашого дослідження має Концепція Нової української школи [51], яка розширює професійну свободу соціального працівника, адже він має право вільно обирати методи та форми, технології профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку, згідно з потребами та індивідуальними особливостями здобувачів освіти. У документі наголошено на відповідній мотивації соціальних працівників та важливості їх підтримки у ході реалізації нових програм, не менш вагомим стає їх забезпечення зручними формами й засобами самоосвіти та саморозвитку.

Як стверджують Ю. Калічак та С. Чупахіна, підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають у умовах інклюзивного освітнього простору ґрунтується і на деяких положеннях Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), мета якої полягає у вдосконаленні системи професійної освіти майбутніх фахівців освітньої сфери, а також створення бази підготовки працівників нової генерації, здатних упроваджувати ідеї Концепції НУШ [45]. У цьому документі визначено проблему існуючого дисбалансу суспільного запиту на кваліфікованих фахівців і реальністю існуючої системи педагогічної освіти, а також недостатнього рівня готовності сучасних освітян до реалізації освітніх реформ.

Державний стандарт початкової освіти (2017) [30] також став орієнтиром якісної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Тому в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання в закладі вищої освіти слід враховувати його положення з питань реалізації компетентнісного підходу в початковій школі, а також важливість формування в учнів ключових компетентностей та наскрізних умінь. Актуальним стає формування у майбутніх фахівців здатності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку, з акцентом на практичну спрямованість діяльності школярів і повноцінну інтеграцію матеріалу.

З метою проведення нашого дослідження також важливо проаналізувати особливості нормативних вимог щодо діяльності соціального працівника з питань профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку, які задекларовані у стандарті вищої освіти. Наприклад, у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота [91] чітко окреслено зміст професійної підготовки здобувачів освіти і його результативна складова як сукупність предметних і спеціальних (або фахових) компетентностей, що виявляються через уміння здобувачів вищої освіти розв'язувати традиційні та складні соціально-педагогічні задачі. Предметні компетентності підкреслюють здатність соціального працівника до застосування знань, умінь та навичок, які утворюють

світоглядну, а також теоретичну та операційно-діяльнісну основу задля реалізації освітніх галузей стандарту. Так, поміж предметними (фаховими) компетентностями виокремлено здатність прогнозувати перебіг соціальних процесів (в нашому випадку – проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти), знання і розуміння нормативно-правової бази (зокрема, з питань дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та її профілактики), здатність до аналізу соціально-психологічних явищ (зокрема, явища дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами), процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості дитини молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами), здатність до виявлення і оцінки потреб вразливих категорій осіб, у тому числі дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем та знаходити ефективні методи вирішення їх (особливо в напрямі профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами), здатність до надання допомоги і підтримки дітям молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти, які потерпіли від дискримінації, здатність до розробки й реалізації соціальних проєктів та програм, зокрема профілактичних, здатність взаємодіяти з представниками різних соціальних груп, зокрема з суб'єктами дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи, особливо у ставленні до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, які потерпіли від різних видів дискримінації, здатність виявляти і залучати ресурси для виконання завдань професійної діяльності, особливо для профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, здатність до генерування нових ідей та креативності у цій сфері, здатність оцінювати результати та якість професійної діяльності у сфері профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Формування специфічних фахових компетентностей у майбутніх соціальних працівників відбувається у процесі опанування змісту нормативних дисциплін, які зазначено у циклах загальної та професійної підготовки освітньо-професійної програми (ОПП) «Соціальна робота» [70]. Метою ОПП визначено підготовку фахівця соціальної галузі до ефективного виконання функцій соціально-педагогічної діяльності у взаємодії з різними категоріями клієнтів, які потребують соціального виховання і соціальної підтримки із застосуванням науково-підтверджених сучасних методів соціальної роботи.

Важливо зазначити, що освітньо-професійна програма орієнтується на підготовку фахівців, як соціально-активних й професійних особистостей, що здатні вирішувати прикладні проблеми у освітній сфері за умови оволодіння системою компетентностей, що визначені освітньо-професійній програмі. Важливо, що програма визначає спрямованість на підготовку фахівців, у тому числі, до практичної соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах.

З метою вивчення ступеня підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору вагомим стає аналіз переліку компонентів освітньо-професійної програми спеціальності 231 Соціальна робота [70]. Саме він дає можливість стверджувати, що наявний зміст дисциплін повністю спрямовано на засвоєння студентами наукових підходів і форм, методів і засобів профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Проте аналіз навчальних дисциплін вказаної освітньо-професійної програми показав, що у ній проблемі підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору приділено недостатньо уваги. Також у програмі майже не відсутні окремі модулі, вивчення яких забезпечує підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

Аналіз освітньо-професійної програми із спеціальності 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня ЗУНУ [70] з питань підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору засвідчив: серед дисциплін теоретичної підготовки, деякі аспекти дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами висвітлюються в змісті загальноуніверситетських дисциплін, де здобувачі можуть ознайомитися з відповідною термінологією, а також з історичним, економічним, політичним і правовим аспектами дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Більше значення в аспекті підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами має цикл дисциплін професійної підготовки, серед них: «Педагогіка», «Психологія», «Вступ до спеціальності», «Історія та теорія соціальної роботи», «Історія та теорія соціального виховання», «Деонтологія соціальної роботи», «Соціально-правовий захист неповнолітніх», «Соціальна робота з дитячими і молодіжними організаціями», «Основи соціалізації особистості», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Технології соціальної роботи», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Прикладні технології у соціальній роботі», «Ресурсне забезпечення соціальної роботи», «Інновації у соціальній роботі».

Незважаючи на відсутність спеціальних модулів чи тем в структурі дисциплін професійного циклу, присвячених проблемі дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, її профілактиці чи підготовці майбутніх соціальних працівників до її вирішення, здобувачі освіти можуть ознайомитися з психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку, специфікою психічного та особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, основами профілактики негативних соціальних явищ, технологіями соціальної профілактики, інноваційними методами і прийомами соціальної діяльності, які можна використати в процесі

профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Серед дисциплін вільного вибору здобувачів першого рівня вищої освіти для підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору важливе значення мають дисципліни «Організація освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами», «Реабілітологія і спеціальна психологія», «Арттерапія в роботі з дітьми» та деякі інші, які дають можливість поглиблено ознайомитися з деякими технологіями профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Окрім того, важливе значення в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору має виконання курсових робіт, випускної кваліфікаційної роботи, а також проходження різних видів практик, зокрема у закладах загальної середньої та спеціальної освіти.

У контексті підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в ЗЗСО (закладі загальної середньої освіти) важливо, що освітній процес у закладі вищої освіти побудований на засадах студентоцентрованого та особистісно орієнтованого навчання й компетентнісного, системного, деонтологічного та інтегративного підходів. Викладання проходить на основі поєднання теоретичних й практичних (проведення соціально-виховних заходів, волонтерська діяльність із різними категоріями населення та організація й участь у благодійних акціях, розроблення соціальних проєктів) методів навчання. Як показав аналіз робочих програм дисциплін, що передбачені для опанування освітньою програмою «Соціальна робота», досягненню вагомих результатів навчання сприяє поєднання традиційних й інноваційних методів проведення лекційних, семінарських і практичних занять: прес-конференцій, ділових (рольових, корекційних й ситуаційних) ігор, «мозкових штурмів», методів

«займи позицію» та «дерево рішень», майстер-класів і методу аналізу та діагностики ситуацій, методу моделювання та тренінгів, методу розроблення сценаріїв та проєктування, арттерапевтичних методів [70]. Формами контролю є письмові й усні екзамени, усне і письмове опитування, тестування, поточні й модульні контрольні роботи, захист звітів із практик та захист курсових робіт, есе та презентації, захист кваліфікаційної роботи. Оцінювання досягнень майбутніх соціальних працівників здійснюється за 100-бальною системою.

Слід констатувати, що аналіз навчально-методичного забезпечення щодо підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі показав, що заклад вищої освіти має відповідне програмне та ресурсне забезпечення, що дозволяє сформувати у майбутніх соціальних працівників деякі компоненти готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Однак випускники закладу вищої освіти недостатньо підготовлені до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами через нестачу спеціального навчально-методичного забезпечення.

2.2. Обґрунтування навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору

Результати вивчення актуального стану підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами показали, що у цій царині чимало складнощів. Також відзначено брак системної підтримки у питанні підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору, що дозволило підтвердити необхідність розробки відповідного навчально-методичного забезпечення.

Відповідно до мети й завдань дослідження ми намагалися наповнити зміст освітньо-професійної підготовки майбутніх соціальних працівників різними

матеріалами щодо розвитку толерантності та її складників. Це передбачало такі види роботи:

- вивчення й підбір літератури про необхідність толерантного поводження з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами ;

- розробку занять для здобувачів освіти з проблеми психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами;

- проведення інтерактивних форм, засобів і методів роботи зі студентами з проблеми недискримінаційного ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Для підвищення ефективності когнітивного компоненту професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору нами розроблено Лекцію-подорож на тему «Діти із особливими освітніми потребами: які вони?». В ході лекції учасники подорожують по різних станціях життя, де проробляють вправи та зіштовхуються з певними стереотипами поведінки, щодо дітей з ООП та поступово засвоюють моделі професійного їх розуміння та подолання. Для активізації пізнавальної активності здобувачів передбачено проведення вправ:

Вправа 1. Учасники витягують картки із назвами поширених стереотипів щодо дітей із особливими освітніми потребами – розумового, поведінкового, соціального, медичного. Наводять по три приклади. По черзі їх зачитують.

Вправа 2. Роздаються картки із малюнками міфічних істот (злого чи доброго). Завдання – описати характер й історію цих міфічних героїв, країну, де вони живуть, й ін.

Вправа 3. Учасники виконують роль «злого вчителя», «неврівноваженої мами», «тирана-батька», «однокласника дитини із особливими освітніми потребами, який висміює її недоліки» тощо. Слухачі відгадують, хто перед ними. Аналізують позитивну та негативну роль стереотипів в життєдіяльності інклюзивного класу.

Вправа 4. «Ідеальна дитина – ідеальні батьки».

Інструкція. Студенти в ролі батьків описують на листочках, на їхню думку, ідеальну дитину й ідеальних батьків. Бажаючі зачитують свої описи й потім ведучий запитує: «А хто знає таких людей? Чи є вони в природі? Група приходить висновку, що ідеальних людей немає. Ведучий пропонує розірвати листочки з описами і прийняти своїх дітей і себе самих такими, які є.

Вправа 5. «Коли мені складно спілкуватися з дитиною, то я ...».

Інструкція. Учасники по черзі називають свої проблеми і труднощі в спілкуванні з дитиною, можливі способи їх вирішення. Якщо виникає заминка, то група пропонує свої варіанти вирішення проблемних ситуацій.

Заповнення таблиці «Сам і разом з дитиною».

Студенти повинні згадати і розподілити на дві колонки справи, обов'язки, які їх діти можуть виконувати самостійно і тільки за участі батьків. Обговорення питань: «Чи є у вас стички з дитиною на фоні виконання будь-яких справ?», «Що вона може виконувати і що повинна виконувати самостійно?»

Висновки: при взаємодії з дитиною намагайтесь пам'ятати про те, як саме ви спілкуєтесь з нею; поступово знімайте із себе турботу й відповідальність за особисті справи вашої дитини; дозволяйте їй помиляться. Тільки тоді вона буде дорослішати й ставати «самостійною».

Вправа 6. «Сильні сторони моєї дитини».

Інструкція. Студенти в ролі батьків говорять про сильні сторони своєї дитини, про те, що вважають цінним у неї. Потім йде обговорення, як використовувати ці якості.

Вправа 7. «Поема про дитячо-батьківську взаємодію».

Кожен учасник пише рядок про взаємодію батьків і дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, потім передає аркуш сусіду ліворуч, і той дописує свій рядок. Після того, як кожний напише по рядку на аркуші, закінчена поема повертається ведучому.

Вправа 8. «Валіза».

Один із здобувачів освіти в ролі батька чи матері з іншим студентом в ролі дитини молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами виходить

з приміщення, інші починають «збирати в дорогу валізу». В неї складають позитивні якості, які група цінує в людях; які допоможуть їм під час спілкування один з одним. Учасникам, котрі «від'їжджають», нагадують, що буде «заважати їм в дорозі»: негативні якості, яких треба позбутися, щоб життя покращилося. Потім тим, хто «від'їжджає», і хто знаходився поза приміщенням, зачитують і передають весь список корисних порад. Процедура повторюється за участю інших членів групи, поки всі учасники не отримають «валізу».

Мозковий штурм. «З якими особливостями дітей із особливими освітніми потребами ми можемо зіткнутися в школі, вдома, поза школою?»

Робота в групах. «Шляхи подолання найбільш типових стереотипів про особливості дітей із особливими освітніми потребами».

Домашнє завдання. 1. Описати приклади особистого зіткнення зі стереотипами щодо дітей із особливими освітніми потребами в школі і поза нею та проаналізувати, як це позначилось на спілкуванні з дітьми із особливими освітніми потребами і появі в них навчальних труднощів, комунікативних бар'єрів тощо.

2. Підготувати та провести інтерв'ю з кимось із соціальних працівників в контексті взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами.

Рефлексія заняття.

З метою підвищення практичної складової підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору, нами розроблено тренінгове заняття на тему «Подолання труднощів у взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами». Протягом заняття використано низку інтерактивних та психогімнастичних вправ:

Вправа. 1. Учасники кидають один одному м'яч, при цьому запитуючи: «Якщо б ти був хіпі, то на твоїй футболці було б написано...» Кожний розповідає, що було б написано (намальовано) на футболці візаві спереду, ззаду. Той, кому кидають м'яч, повинен сказати, чи згоден він. Потім кожен розповідає про свої написи – гасла або малюнки.

Вправа 2. Учасники створюють коло. Кожен по черзі називає ім'я, одне зі своїх теперішніх хобі, і одне бажане в майбутньому. Наступний повторює те, що сказав попередній учасник та оголошує власні. Так, всі учасники групи знайомляться із захопленнями й інтересами інших.

Вправа 3 («Інтерв'ю»). Кожен учасник виконує певну роль, іншу, ніж в реальності (наприклад, «вчителя інклюзивного класу», «соціального працівника», «практичного психолога», «матір / батька дитини із особливими освітніми потребами»). Решта учасників ставлять 5 запитань стосовно цієї соціальної ролі.

Вправа 4. («Я люблю...Я ненавиджу...»). Написати по п'ять тверджень, котрі починаються зі слів: «Я люблю... Я ненавиджу...». Учасники читають свої твердження по черзі.

Вправа 5. Пройти повз уявну лінію по-різному (змінюючи ходу або стрибаючи на одній нозі чи танцюючи. Пройти треба тричі).

Вправа 6. Завдання: згадайте дитину з особливими освітніми потребами. Проаналізуйте: скільки разів (за 1 день):

- дивились на дитину зверху вниз.
- зверталися до дитини із емоційно позитивним висловлюванням (радісним вітанням, схваленням чи підтримкою).
- на дитину підвищували голос.
- зверталися до дитини з негативним (докором, зауваженням, критикою).
- скільки справ зробили разом з дитиною з особливими освітніми потребами.

Підсумок: чого більше – позитивних висловлювань або негативних вчинків стосовно дітей з особливими освітніми потребами.

Вправа 6. За методом незакінчених речень учасники продовжують вислови:

Мене дратує те, що.....

Мені сумно від того, що.....

Я стомився від того, що.....

Мені заважає.....

Я б хотів змінити

Потім учасникам пропонується порвати ці папірці та покласти їх в корзину для сміття.

Вправа 7. Виконується за допомогою фотографії гірського пейзажу (однієї із ілюстрацій з книги «Пейзажі Колорадо»). Усі учасники сідають у коло, а тренер показує фотографію.

Інструкція. «Ви – дитина із особливими освітніми потребами. Подивіться уважно на пейзаж. Тут спокійно й тихо, ніхто й ніщо вас не турбує. Дихайте спокійно та повільно. Ви відчуваєте подих свіжого повітря, чуєте гуркіт води у річці й, іноді, розпізнається спів птаха та віддалений брязкіт дзвоників отари, яка пасеться на схилах. І ви бачите старця у білому одязі, мудрого й дуже доброго та уважного до вас. Ви підходите до нього й він дивиться на вас. Ви запитуєте: «Навіщо я прийшов у цей світ?» Той відповідає. Послухайте його.

Учасники розповідають про те, що вони відчували при виконанні вправи – або почули вони відповідь, або була вона несподіваною для них, які саме ускладнення були при виконанні вправи.

Аналіз комунікативних ситуацій (робота в малих групах). Роздаються картки з прописаними різними комунікативними ситуаціями – взаємодія з дитиною із особливими освітніми потребами під час тестування, під час уроку, на перерві, під час рухливих ігор, під час контрольної, під час усної відповіді, вдома тощо. Завдання: проаналізувати, які труднощі можуть виникнути за даних обставин й як їх долати?

Творче завдання (робота в парах). Підготувати презентацію уявної ситуації, яка стосується роботи з дитиною з особливими освітніми потребами.

Мозковий штурм. «Як можна уникнути труднощів у роботі із дитиною з особливими освітніми потребами?»

Робота у парах. Формула «Я-повідомлення» («Моя емоційна власність») і її роль в управлінні емоціями та почуттями.

Домашнє завдання. Підготувати текст презентації себе як дитини із особливими освітніми потребами під час навчальних і виховних ситуацій.

Рефлексія заняття.

Вправа «Реалізація сподівань».

Пропонуємо учасникам дати відповіді на запитання:

- Чого ви чекали від тренінгу?
- Чи відповідало те, що відбувалося під час тренінгу, вашим очікуванням?
- Яка вправа, інформація найбільше сподобались та запам'ятались?
- Чи було вам нецікаво на заняттях? коли?
- Що з того, що ви отримали у групі під час занять, зможете використати у своїй роботі?
- Що ви хотіли би побажати собі? іншим учасникам тренінгу? тренеру?

Для підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору нами розроблено матеріали для проведення круглого столу на тему: «Толерантність людини – найважливіша умова миру і злагоди в сім'ї, колективі, суспільстві», під час якого надається завдання розкрити проблему інвалідів, у цьому випадку – сліпоглухонімих людей. Ми підготували розповіді про двох жінок, які за допомогою близьких їм людей навчилися розмовляти, розуміти інших, та написали про це книги. Проведення заходу має сприяти формулюванню здобувачами освіти певних ціннісних орієнтацій стосовно людей з інвалідністю:

- людиною з інвалідністю може стати кожен;
- вони раніше думали, що сліпоглухонімі діти – це люди, що багато втратили, а вони багато можуть (якщо їх підтримати);
- їх має вразити саможертва Анни Сулівен, яка все життя виховувала чужу дитину з інвалідністю;
- проблема не в людині з інвалідністю, а в суспільстві, яке не турбується про них.

Для реалізації підготовки майбутніх фахівців до роботи із дітьми з ООП під час практики на 3 та 4 курсах нами підібрано низку вправ. Вправа «Подорож у глибини себе», в ході якої здобувачі освіти під час виробничої практики разом з учнями молодшого шкільного віку з ООП можуть спостерігати за формуванням уявлень про внутрішній світ людини, її індивідуальність, неповторність:

почуття, потреби, переживання думки, мрії; та навчитися проявляти повагу до внутрішнього світу кожної людини, прагнення бути корисним, здатність до співчуття, бажання прийти на допомогу тим, хто цього потребує.

Вправа «Добрі сни», проведена з дітьми молодшого шкільного віку, може допомогти їм стати відкритими до щирої взаємодії в розвитку відвертості і готовності до сприяння. У процесі проведення вправи, діти, поринувши в уявну країну сновидінь, розкривають свої, давно заховані, провини, вибачення, прохання і мають змогу у своїх друзів попросити пробачення перед усім класом, стаючи чесними, щирими і відвертими. Така вправа розвиває в учнів емпатійність, гуманність, комунікабельність.

Вправа «Навчись знаходити потрібні слова» сприяє активізації словника дітей молодшого шкільного віку, зокрема слів для емпатійної взаємодії з учнями з особливими освітніми потребами (для вселення надії на покращення ситуації, для пропозиції реального сприяння, підтримки, допомоги). Учні, підбираючи влучні слова і словосполучення, розвивають емпатію, комунікабельність, в різних ситуаціях проявляють демократичність, компетентність, добираючи слова зі свого лексичного запасу, а також намагаються бути гуманними в стосунках зі співрозмовником.

Також з метою підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору було запропоновано технологічні інструменти (розв'язання соціально-педагогічних ситуацій) для формування у дітей толерантного відношення до однолітків із з особливими освітніми потребами. Під час вивчення цієї теми майбутні фахівці мають розв'язати таке професійне завдання:

Професійне завдання. Діти з особливими освітніми потребами часто відчують негативні емоції, викликані невдачею. Такі емоції можуть бути зумовлені як наявністю навчальних невдач, так і негативним відношенням з боку здорових однолітків та їх батьків. Нерідко дітям із особливостями розвитку доводиться стикатися з небажанням контактувати з ними і навіть ворожістю з

боку оточення. В зв'язку з цим майбутні соціальні працівники мають будувати корекційно-розвивальну роботу на основі гуманістичних принципів.

Ключове завдання: Що має зробити соціальний працівник, щоб сформувані толерантне відношення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в дитячому та дорослому колективі закладу загальної середньої освіти?

Контекст розв'язання завдання. У дитячому колективі закладу освіти спільно навчаються діти з нормотиповим розвитком і з особливими освітніми потребами. З 22 дітей двоє мають тяжкі порушення мовлення (ЗНМ II рівня). У групу поступила дитина з ДЦП, яка пересувається на візку. Діти вікової норми з настороженістю віднеслися до цієї дитини. Які Ваші дії?

Завдання, які приведуть до розв'язання (результату)

1. Визначте, які теоретичні знання допоможуть розв'язати завдання.
2. Вивчіть підходи до формування дитячого колективу в умовах інклюзивного освітнього простору. Результати наведіть у таблиці чи схемі.
3. Дайте визначення поняттю «толерантність».
4. Наведіть рішення цього завдання у вигляді алгоритму.
6. Складіть програму дій для виховання толерантного відношення здорових дітей до однолітків із особливими освітніми потребами.
7. Підготуйте тренінг для батьків, присвячений питанню відношення суспільства до осіб із особливостями розвитку.

Результат теми:

1. Таблиця «Основні підходи до формування інклюзивної культури дитячого колективу».
2. Алгоритм роботи педагога щодо формування толерантного відношення до дітей із особливими освітніми потребами.
3. Програма виховання толерантного відношення здорових дітей до однолітків із особливими освітніми потребами.
4. Конспект тренінгу для батьків.

Також ми розробили для майбутніх соціальних працівників рекомендації, які вони можуть використовувати у роботі з дитиною, яка порушила принцип

недискримінаційного ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами:

«1. В школі ми ставимося нетерпимо до ... (назвати прояви небажаної поведінки та які порушені правила).

2. Які саме цінності нашої школи (дітей та педагогів)? (Наприклад, ми всі маємо право бути у безпеці).

3. Чому ти поводишся саме так? Які саме причини спонукають тебе до такої поведінки?

4. Що ти насправді хотів (бажаєш, думаєш, відчуваєш) чи якою була твоя мета?

5. Як ти вважаєш, чи це вдалий спосіб досягти цього?

6. Як ти міг(могла) би діяти інакше?

7. Як ти пропонуєш виправити дану ситуацію?.

8. Якщо дитина не готова до розмови одразу після вчинку, то не вимагайте від неї цього».

Вважаємо, що соціальний працівник, який проводить бесіду з дитиною, має бути спокійним і врівноваженим, говорити не про особистість учня чи учениці (що він чи вона погані, неслухняні), а говорити саме про реальну поведінку дитини, озвучуючи небажані прояви її ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Також соціальний працівник повинен запропонувати дитині підтримку й допомогу у вирішенні цієї ситуації.

Отже, на основі аналізу науково-методичної літератури з проблеми дослідження нами обґрунтовано та розроблено комплекс засобів професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики дискримінації дітей, що складається з когнітивного (лекційне та семінарсько-практичне заняття), мотиваційного (виховний захід та круглий стіл) та діяльнісного (практичне-тренінгове заняття, матеріали для виробничих практик та методичні рекомендації щодо проблеми дослідження).

Висновки до розділу 2

На основі аналізу нормативного та навчально-методичного забезпечення досліджено стан підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання, зокрема відповідності змісту вказаної підготовки вимогам Законів України «Про освіту» й «Про вищу освіту», Концепції «Нова українська школа», «Концепції розвитку педагогічної освіти», «Державному стандарту початкової освіти», «Стандарту вищої освіти» за спеціальністю №231 Соціальна робота та Освітньо-професійної програми «Соціальна робота» бакалаврського рівня вищої освіти.

Виявлено, що досліджуваний заклад вищої освіти має відповідне програмне та ресурсне забезпечення, що дозволяє сформувати у майбутніх соціальних працівників деякі компоненти готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Однак випускники недостатньо підготовлені до її реалізації через відсутність спеціального навчально-методичного забезпечення для формування високого рівня професійної готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

Розроблено навчально-методичне забезпечення для удосконалення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, проведено розробку занять для здобувачів вищої освіти різних років навчання з проблеми психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, а також інтерактивних форм, засобів і методів роботи з майбутніми фахівцями соціальної галузі з проблеми недискримінаційного ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у закладах середньої освіти. Запропоновано різноманітні засоби підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА НАВЧАЛЬНО-
МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ
ДИСКРИМІНАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

3.1. Діагностика стану готовності майбутніх соціальних
працівників до профілактики проявів дискримінації дітей
молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами

Експериментальне дослідження розробленого навчально-методичного забезпечення проводилося на базі Західноукраїнського національного університету протягом 2022-2023 навчального року та складалося з констатувального, формувального та контрольного етапів, під час яких було охоплено 26 здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

На констатувальному етапі експерименту проведено діагностику стану готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. Для цього було розроблено діагностичну програму дослідження рівня готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. До завдань діагностичної програми входило:

– обґрунтування критеріїв та показників, що свідчать про сформованість готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору (мотиваційного, когнітивного, діяльнісного);

– підбір і розроблення діагностичного інструментарію для виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору;

– аналіз готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору відповідно до трьох критеріїв (мотиваційного, когнітивного, діяльнісного);

– обробка одержаних даних із їх подальшим співвідношенням із виділеними нами рівнями готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

Вивчення теоретичних основ підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору в умовах впровадження концепції «Нова

українська школа», а також аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці у розділі 2 дозволили нам виявити недоліки в підготовці здобувачів закладів вищої освіти, які призводять до недостатнього рівня їхньої готовності у вказаному аспекті. Визначені недоліки знижують рівень їх готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами :

- незнання або неповне розуміння майбутніми соціальними працівниками змісту поняття «профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами»;

- недосконалість навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами;

- недостатній рівень використання інноваційних методів і нетрадиційних форм роботи зі студентами з проблем підготовки до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Узагальнивши наукові джерела з проблеми дослідження, ми виділили структурні компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору та відповідні їм показники, що наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору

Компоненти	Характеристика
Мотиваційний	Наявність інтересу та потреби до здійснення профілактики дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами
Когнітивний	Професійні знання з проблеми профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами
Діяльнісний	Здатність проводити профілактику проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами

Зокрема, мотиваційний компонент поєднує професійно значущі мотиви майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору; особистісні якості майбутніх соціальних працівників – бажання досягти результату під час профілактики дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Когнітивний компонент готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору базується на специфічних знаннях, які необхідні для подальшої успішної професійної діяльності у виділеному аспекті. Цей компонент ґрунтується на дидактико-методичних знаннях із навчальних дисциплін фахової підготовки.

Діяльнісний компонент готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору включає комплекс специфічних умінь, необхідних для ефективної профілактики. Його суть полягає у наявності умінь проводити комплексну профілактику проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

З метою проведення педагогічного експерименту нами відібрано дві групи здобувачів вищої освіти із числа майбутніх соціальних працівників – здобувачів освіти 4 та 3 го курсів ЗУНУ.

У якості діагностичного інструментарію дослідження використовувалися: есе на тему «Толерантність: вимога чи обов’язкова якість сучасного соціального працівника?» (виявлялися мотиви толерантної поведінки майбутніх соціальних працівників як передумови ефективної підготовки до профілактики проявів дискримінації молодших школярів з особливими освітніми потребами); анкета «Що я знаю про дискримінацію до молодших школярів із особливими освітніми потребами та її подолання», спрямована на оцінювання знань здобувачів освіти з профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами;

модифікований тест для визначення рівня сформованості умінь профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами (Додаток А).

Проаналізуємо результати констатувального етапу експерименту, що відображають наявний стан готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

З метою дослідження мотивів майбутніх соціальних працівників як передумови профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у ході констатувального етапу експерименту студентам було запропоновано написати есе на тему «Толерантність: вимога чи обов'язкова якість сучасного соціального працівника?» з метою визначення їх мотивів профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Аналізуючи творчі роботи здобувачів освіти, можемо узагальнити, що більшість з них усвідомлює існування дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, а також актуальність вирішення цієї проблеми для української освіти. Узагальнення результатів творчих робіт свідчить, що 54 % майбутніх соціальних працівників переконані в тому, що толерантність – вимога сучасного соціуму і є основним інструментом для профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. 23 % майбутніх соціальних працівників вважає толерантність обов'язковою якістю гармонійно розвиненої особистості професіонала. 15 % учасників дослідження вважають, що толерантність необхідна для соціальної діяльності в закладах загальної середньої освіти. Лише 8 % майбутніх соціальних працівників зазначили, що наявність толерантності вплине на ефективність профілактики проявів дискримінації дітей із особливими освітніми потребами. Хоча студенти й визнають значення профілактики проявів дискримінації дітей із особливими освітніми потребами, однак недостатньо проєктують її на власну майбутню професійну діяльність.

Узагальнені результати готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із

особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору за мотиваційним критерієм представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні мотивації майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами на констатувальному етапі експерименту

Рівні прояву	4 курс	3 курс
	%	%
Високий	12,5	9
Середній	50	64
Низький	37,5	27
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

З отриманих даних видно, що переважна частина майбутніх соціальних працівників володіють середнім рівнем вмотивованості до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у закладах середньої освіти (50 % і 64% здобувачів освіти).

Водночас значна кількість здобувачів освіти не усвідомлює потреби в толерантності як передумові профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами (37,5% і 27%). Високий рівень виявлено лише у 12,5% здобувачів освіти експериментальної і 9% здобувачів освіти контрольної груп.

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що риси толерантної особистості, які студенти відзначили найвищими оцінками, є ті, що належать до складу готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. Чинна система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, будучи переважно спрямованою на оволодіння знаннями, має недостатній потенціал для формування та розвитку мотивів готовності до профілактики проявів дискримінації дітей із особливими освітніми потребами.

Дослідження сформованості знань соціальних працівників про

дискримінацію до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та шляхи її профілактики дозволило виявити те, що на констатувальному етапі експерименту не усі студенти володіють вказаними знаннями. Так, на питання анкети: «Розкрийте, який саме зміст Ви вкладаєте в поняття «дискримінація», узагальнені результати опитування свідчать, що 17 % не готові відповісти на поставлене питання й не розуміють його значення. Інші ж студенти (83 %) під поняттям «дискримінація» розуміють різне: булінг; приниження; тотожність поняттю «знуцання»; негуманне ставлення; інтолерантна поведінка; негативні стосунки тощо. Отже, рівень знань майбутніх соціальних працівників щодо дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами є недостатнім. За результатами анкетування здобувачів освіти з вивчення рівня обізнаності щодо сутності дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та шляхів її профілактики побудовано таблицю 3.3.

Таблиця 3.3

Рівні знань майбутніх соціальних працівників з проблеми дискримінації до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та шляхів її профілактики (констатувальний етап експерименту)

Рівні прояву	4 курс	3 курс
	%	%
Високий	25	18
Середній	37,5	55
Низький	37,5	27
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Отримані результати, на нашу думку, мають негативні тенденції, тому що лише 25 % здобувачів освіти 4 курсу та 18 % 3 курсу володіють високим рівнем знань з проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та методів її профілактики. Водночас майже кожний третій майбутній соціальний працівник має низький рівень знань з цієї проблеми (відповідно 37,5% в здобувачів освіти експериментальної і 27% здобувачів освіти контрольної груп). Отримані на констатувальному етапі результати свідчать про

неготовність майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

Дослідження сформованості умінь майбутніх соціальних працівників з профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами проводилося нами на основі спостереження за їх діяльністю. Результати представлено в таблиці 3.4.

Результати отримані на констатувальному етапі експерименту дозволили встановити, що переважна більшість здобувачів освіти володіє середнім рівнем сформованості умінь з профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами – 50 % здобувачів освіти 4 курсу та 64% здобувачів освіти 3 курсу мають середній рівень сформованості умінь. Відповідно 37,5% і 27% здобувачів освіти – низький. Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати про недостатній рівень сформованості у майбутніх соціальних працівників умінь з профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

Таблиця 3.4

**Рівні сформованості умінь майбутніх соціальних працівників
з профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку
з особливими освітніми потребами (констатувальний етап експерименту)**

Рівні прояву	4 курс	3 курс
	%	%
Високий	12,5	9
Середній	50	64
Низький	37,5	27
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Вивчення рівня готовності здобувачів освіти – майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору відбувалося шляхом визначення середнього арифметичного від прояву за мотиваційним, когнітивним та діяльнісним критеріями. Отримані дані представлено в таблиці 3.5.

Рівні готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами на констатувальному етапі експерименту

Рівні прояву	4 курс	3 курс
	%	%
Високий	16,7	12
Середній	45,8	61
Низький	37,5	27
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту вказують на недостатній рівень готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору: лише 16,7 % здобувачів освіти 4 курсу і 12 % здобувачів освіти 3 курсу володіють високим рівнем сформованості досліджуваної якості. Відповідно, 37,5 % і 27 % здобувачів освіти мають низький рівень готовності, а, відповідно, 45,8% і 61% майбутніх соціальних працівників – середній.

Незважаючи на відмінність числових показників, бачимо, що кількість здобувачів освіти 3 і 4 курсів з певними рівнями готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами майже однакова, що дало змогу в якості експериментальної групи обрати групу із більш низькими показниками (4 курсу) та приступити до формувального етапу педагогічного експерименту.

3.2. Упровадження розробленого навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору та його експериментальна перевірка

Удосконалення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору проводилося на основі навчальних дисциплін. З метою визначення особливостей уявлень майбутніх соціальних працівників про дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами ми проводили інтерактивні вправи, адаптовані нами під потреби дослідження [1; 3; 4; 5; 12; 14; 18; 29; 38 та ін.].

Так, завданнями вправи «Торбинка асоціацій» було виявити асоціації, що виникають у здобувачів освіти, коли вони говорять про дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. На картці записано словосполучення «дитина з особливими освітніми потребами». Студентам пропонували підібрати слова, що асоціюються із цим словосполученням і прикріпити їх на «Торбинці асоціацій». Кожен студент експериментальної групи пропонував свою асоціацію, аргументуючи її. Переважали такі асоціації, зокрема: «інвалідний візок», «слуховий апарат», «жаль», «закритість», «не така як усі», «сум», «горе», «невпевненість», «самотність», ін.

Метою вправи «Роздуми про життя дітей з особливими освітніми потребами» було проаналізувати ставлення майбутніх соціальних працівників до таких дітей і висловити свою думку з цього приводу. Студентам роздавали висловлювання про дітей з особливими освітніми потребами: «Це маленькі люди, які потребують допомоги від зовнішнього світу»; «Це велике горе для сім'ї»; «Такі діти потребують толерантного ставлення з боку держави»; «Таким дітям важко адаптуватися в суспільстві, бо кожную хвилину вони відчують свою непотрібність. Було б краще, якби вони не народжувалися, адже в наш час кожен дбає про себе»; «Діти, яким не пощастило в житті, які обділені природою»; «Дітей з особливими освітніми потребами треба вважати такими людьми як і всі»; «Це діти які своїм існуванням, своєю присутністю виховують усіх нас. Поряд з ними ми вчимося співчувати, бути людяними, толерантними» тощо. Потім обговорювали висловлювання у вигляді дискусії. Студенти поділились на дві групи, кожна з яких відстоювала позитивне або негативне ставлення до дітей

з ООП, доводячи опонентам, яке твердження викликало обурення, а з яким висловом погоджуються.

З метою формування професійно-ціннісних орієнтацій, розв'язання задач та проблем, пов'язаних з профілактикою проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, на заняттях використовували інтерактивні методи, були спрямовані на формування професійної співпраці майбутніх соціальних працівників з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами: ділова гра, круглий стіл, дискусія, прес-конференція, дебати.

Наприклад, під час семінарського заняття обговорення питання «Основні підходи до інклюзивного навчання в Україні» здійснювали у вигляді круглого столу. Студенти самі обирали ролі представників служб управління освітою, охорони здоров'я, соціальної політики, керівників закладів освіти, психологів, соціальних працівників, учителів, вихователів, батьків і готували повідомлення згідно вибраних ролей. Завданням було формування у майбутніх соціальних працівників усвідомлення необхідності об'єднати усі відомства, спрямовуючи спільні зусилля на максимальну протидію проявам дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Готуючись до дискусії на тему «Відмінності між «державно-центристською» та «дитиноцентристською» системами освіти, студенти визначали власну позицію, готували аргументи. У ході дискусії робили висновки про перевагу «дитиноцентристської» освітньої системи, суть якої у визнанні цінності особистості дитини незалежно від порушень.

Під час проведення на семінарському занятті ділової гри «Парламентські слухання стосовно питань інклюзії» студенти готували доповіді про нормативно-правове забезпечення профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами. В ході заняття були проаналізовані проблеми реалізації права на освіту дітей із особливими освітніми потребами та внесені пропозиції.

На семінарських заняттях, з метою формування у майбутніх соціальних працівників комунікативної толерантності проводили вправи, які навчали їх

співпрацювати в команді в умовах інклюзивного освітнього середовища. Так, під час виконання вправи «Розплутати клубок» студенти ставали у коло близько один до одного і протягували обидві руки до центру кола. За командою всі намагалися схопити своїми руками чийсь руку, бажано, щоб це була рука людини, яка знаходиться подалі від вас. Коли руки були з'єднані попарно, студентам пропонувалося «розплутатися», не рознімаючи рук, після чого ставилося запитання: «Що можна було зробити по-іншому при виконанні завдання?» У ході обговорення студенти усвідомлювали, що доброзичливе ставлення один до одного, терпимість і підтримка ідей, які висловлюють інші учасники, допомагає швидкому та якісному виконанню поставленого завдання.

Формування у здобувачів освіти здатності бачити в кожній дитині молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами особистість, бути уважним до їх проблем, до культури спілкування в умовах інклюзивного навчання відбувалося на семінарських заняттях у процесі інтерактивних вправ та ділових ігор («Картопля», «Бути поруч», «Сліпий і поводитир» та ін.). Наприклад, мета вправи «Картопля» – продемонструвати на практиці, що всі діти незалежно від особливих освітніх потреб рівні між собою й водночас унікальні. Студентам необхідно було проілюструвати унікальність кожної особистості. Їм роздавали по картоплині, яку вони розглядали, щоб детально з'ясувати її «особливі» прикмети. Потім картоплю змішували і давали завдання відшукати свою картоплину й описати її. Після виконання вправи відбувалося її обговорення: «Чи важко було впоратись із завданням? Які вміння знадобились для його виконання? (концентрація уваги, спостережливість та зосередженість, аналітичні вміння, творчі вміння, вміння порівнювати, виокремлювати та застосовувати уяву, фантазію і гнучкість мислення). Які саме з цих якостей особливо важливі при взаємодії соціальних працівників із дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти? Чому?».

Під час занять особливу увагу зосереджували на інтерактивних вправах, які сприяли проектуванню проблемних ситуацій, що передбачали емпатію до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Так, під час виконання вправи «Уявіть ситуацію» студентам пропонували уявити, що вони,

маючи дитячий церебральний параліч, увійшли в автобус і почули насмішки у свою адресу, а на місце, де можна було сісти, сіла дівчинка. Студенти, застосовуючи «мозковий штурм», описували свої відчуття. Питання: «Чи важко було на душі? Чи змінилося Ваше ставлення до світу? Чи правильно вчинила дівчинка у цій ситуації? Чому саме вона так вчинила?». Відбувалось обговорення проблеми: «Чи важко себе уявити людиною із обмеженими можливостями? Чи змінилось Ваше ставлення до таких осіб?».

Під час виконання вправи «Ідемо наосліп» здобувачів освіти ставили у пари або трійки. Одному зав'язували очі, другий допомагав подолати маршрут по аудиторії. Потім мінялися ролями. Далі відбувалось обговорення.

Під час вправи «Розмова через скло» здобувачів освіти поділили на групи. У кожній групі обирали двох учасників, яким давали завдання порозмовляти через скло. Розмовляти уголос заборонено. Не домовляючись з партнером про зміст розмови, треба передати «через скло» інформацію й отримати відповідь. Студенти спілкувалися за допомогою жестів, міміки, пантоміми. Після цього відбувалось обговорення відчуттів виконавців.

З метою вивчення ролі соціального працівника у профілактиці проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами розглядали питання: особистісні якості соціального працівника закладу освіти з інклюзивним навчанням; особливості педагогічної діяльності з дітьми молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у умовах інклюзивного навчання; кваліфікаційні обов'язки соціального працівника до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами; діяльність команди соціально-педагогічного супроводу в напрямку профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами у закладі середньої освіти.

Формуванню уміння забезпечити сприятливу атмосферу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, встановити контакт з ними й адаптуватися до особливостей кожного сприяли, наприклад, такі завдання: скласти список психолого-педагогічних умінь соціальних працівників, які сприяють ефективній профілактиці проявів дискримінації дітей

молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, і виокремити ті, які розвинені недостатньо; із принципів профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами вибрати найефективніші; розробити етичний кодекс спілкування учнів, педагогів з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Наприклад, розробка етичного кодексу спілкування фахівців з дітьми з особливими освітніми потребами відбувалася під час організованого круглого столу. Наведемо зміст етичного кодексу спілкування з дітьми дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, який розробили студенти:

1. Ніколи не обговорюйте у присутності дитини її хворобу та зовнішній вигляд.
2. Ніколи не підвищуйте голос і не нервуйтеся.
3. Ніколи не говоріть дитині, що вона хвора.
4. Постійно підбадьорюйте дитину, збуджуйте у неї впевненість у собі. Будьте їй другом.
5. Створюйте атмосферу поваги, доброзичливості та взаєморозуміння.
6. Якщо дитина чогось не зрозуміла, поясніть знову без підвищення інтонації. Будьте терплячими.
7. Нікому не дозволяйте говорити про дитину погані речі.
8. Будьте вимогливими, враховуючи індивідуальні особливості дитини.
9. Будьте толерантними до інтересів дитини. Проявляйте доброту і повагу до її гідності.
10. Поважайте і цінуйте особистість та ініціативу дитини.

Майбутні соціальні працівники переконалися, що імітація емоційних станів має профілактичний характер, сприяючи попередженню дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

На заняттях майбутні соціальні працівники моделювали міжособистісні стосунки в інклюзивному класі. Так, під час ознайомлення з етапами групової ігротерапії Т. Кудярьською [55] (охоплює об'єднання дітей у групу, розповіді, ігри, обговорення) студенти обирали ролі різних дітей та соціального працівника, ставили мету (розвивати толерантність, дружбу, формувати дитячий

колектив в умовах інклюзії), добирали активні методи соціально-педагогічної діяльності, враховуючи індивідуально-психологічні можливості кожного здобувача освіти.

З метою підготовки до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, студенти ділилися на мікрогрупи і складали розповіді за «картками життєвими історіями» (картки із сюжетними зображеннями, куди входять історії з реального досвіду дітей) за методикою, на веденою у посібнику «Методичні матеріали для працівників освіти, що спрямовані на покращення алгоритму виявлення випадків насильства по відношенню дітей» [62]. Метою була імітація життєвих ситуації для корекції поведінки, міжособистісних стосунків, прищеплення первинних побутових навичок та навичок поведінки у колективі. Тематика життєвих історій складалася із проблем, що хвилюють дітей, – здоров'я, хвороби, тривоги й страхи, образи, добро або зло, сни і фантазії, спілкування з дорослими чи з однолітками: «Чого я найбільше боюся?», «Що мене найбільше турбує?», «Коли мене ображають», «Коли мені погано», «Які знаєш правила поведінки друзів?», «Які ти знаєш правила поведінки у природі, на дорозі?», «Чи є у тебе обов'язки удома?» та ін. Один із членів мікрогруп презентував свою розповідь. Студент – соціальний працівник разом із студентами у ролі дітей з ООП готували опорні слова, питальні або незакінчені речення тощо за змістом картки–історії, демонструючи диференційоване викладання матеріалу.

Нашої уваги заслуговував процес підготовки соціальних працівників, під час якого відтворювали розповіді в умовних ситуаціях, де відображалися життєві історії дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Для цього використовували адаптовані нами рольові ігри «Я у транспорті», «Чарівне слово», «Три бажання», «Я прийшов у бібліотеку», «Дідусь хворіє» [65]. Майбутні соціальні працівники розподіляли ролі, враховуючи особливі потреби дітей, для впливу на них через персонажа. Вказані ігри спрямовували майбутніх соціальних працівників на перебудову стосунків між дітьми, а також розширення їхнього діапазону спілкування і життєвого світогляду, профілактиці проявів дискримінації дітей з особливими освітніми потребами. Під час заключного

етапу, використовуючи інтерактивні технології «Мікрофон», «Два-чотири-всі разом», «Навчаючи вчуся», студенти обговорювали ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, міжособистісні стосунки з дітьми, добро, зло, толерантність та ін. Під час групової ігротерапії студенти ідентифікувалися з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, відкривали нові можливості взаємин з ними, оцінювали свою поведінку через реакцію інших, вчилися брати участь у різних видах спільної діяльності. Майбутні соціальні працівники дійшли до висновку, що пріоритетну роль в профілактиці проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами слід надавати соціальним технологіям, які сприяють залученню таких дітей до активної діяльності, яка створює умови для комунікативного спілкування з використанням дискусії. Це дає поштовх до самовираження особистості, підвищення соціального статусу і залучення до різних сфер соціального життя.

На етапі формування готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів з особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору вагоме значення відігравали різноманітні вправи. Так, студенти виконували вправи, які сприяли розвитку емпатії, відповідальності, відкритості, щирості у роботі з колегами; активізації творчого підходу до вирішення проблем; налагодженню психологічного комфорту; набуттю умінь колективної діяльності. Зокрема, мета вправи «Побажання» – налаштувати здобувачів освіти на професійну співпрацю при колективному розв'язанні освітньо-професійних проблем. Здобувачам освіти пропонували побажати приємне один одному («ланцюжком»). Вправа не закінчувалася, поки кожен не висловив своє і не отримав у відповідь приємне слово. Останній студент висловлював побажання викладачу. Далі студенти відповідали на питання: «Як саме ви почувалися, коли пропонували й отримували побажання на день? Які саме труднощі були?». Під час обговорення студенти усвідомлювали бар'єри, які заважали їм бути відвертими у спілкуванні. Вони робили висновок, що вправа сприяла створенню психологічного комфорту, який потрібен для ефективної професійної співпраці.

Наступним етапом була перевірка ефективності запропонованих завдань і вправ для підвищення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

На контрольному етапі експерименту провели повторне вимірювання рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору після упровадження розробленого навчально-методичного забезпечення. В якості діагностичного інструментарію використано інструментарій, що застосовували на констатувальному етапі експерименту.

Вивчення рівня готовності здобувачів освіти – майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору відбувалося шляхом визначення середнього арифметичного від прояву за трьома критеріями. Отримані дані контрольного етапу експерименту представлено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору (контрольний етап експерименту)

Рівні прояву	Експериментальна група	Контрольна група
	%	%
Високий	41,7	12
Середній	50	61
Низький	8,3	27
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Графічно результати контрольного етапу експерименту представлено на рис. 3.1. Результати контрольного етапу експерименту свідчать про підвищення у майбутніх соціальних працівників експериментальної групи рівня готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із

особливими освітніми потребами. Так, аж 41,7 % здобувачів освіти експериментальної групи і лише 12 % здобувачів освіти контрольної груп володіють високим рівнем сформованості досліджуваної якості (на констатувальному етапі таких було 16,7% здобувачів освіти експериментальної групи і 12% контрольної). Відповідно, 8,3 % і 27 % здобувачів освіти мають низький рівень готовності (на констатувальному етапі таких було 37,5% експериментальної групи і 27% контрольної), а, відповідно, 50% і 61% майбутніх соціальних працівників – середній (на констатувальному етапі таких було 45,8% експериментальної групи і 61% контрольної).

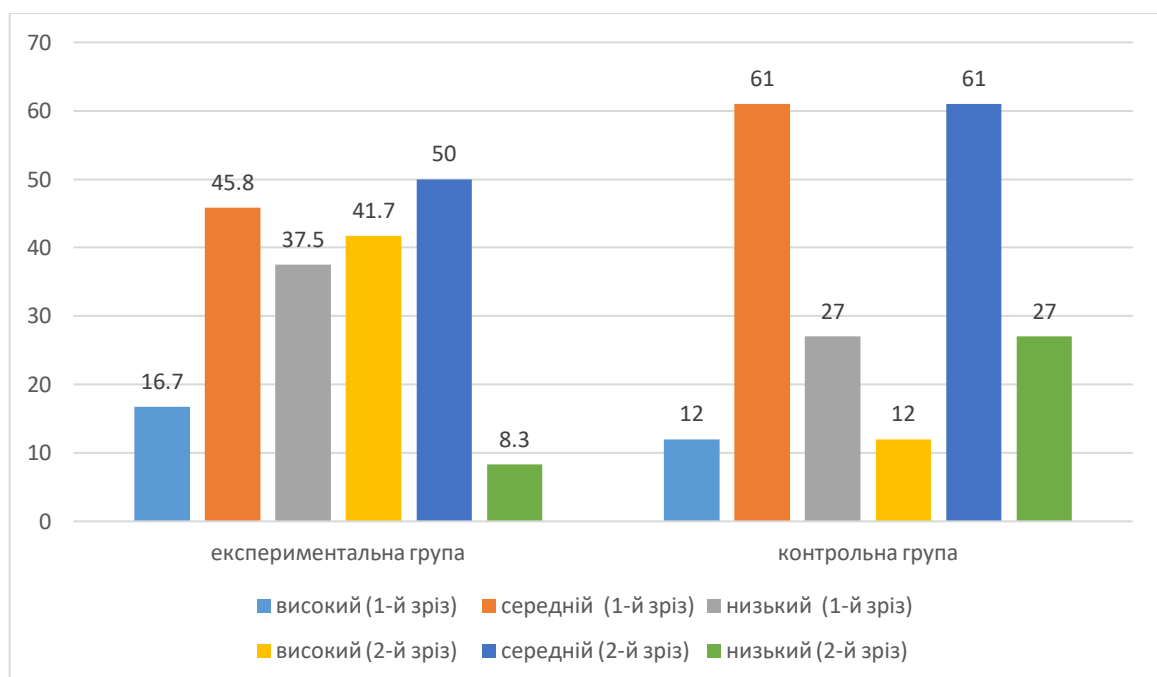

Рис. 3.2. Рівні готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору (контрольний етап експерименту, %)

Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати про підвищення рівня сформованості у майбутніх соціальних працівників експериментальної групи готовності до профілактики дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та відсутність динаміки вказаної готовності у здобувачів освіти контрольної групи. Вказане свідчить про ефективність формувального експерименту, спрямованого на

підвищення готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

Висновки до розділу 3

На констатувальному етапі проведено діагностику стану готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. Результати засвідчили недостатній рівень готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору: лише 16,7 % здобувачів освіти експериментальної групи і 12 % здобувачів освіти контрольної груп володіють високим рівнем сформованості досліджуваної якості. Відповідно, 37,5 % і 27 % здобувачів освіти мають низький рівень готовності, і 45,8% і 61% – середній, що дало змогу приступити до формувального етапу експерименту.

Упровадження розробленого навчально-методичного забезпечення довело свою результативність у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. Результати контрольного експерименту свідчать про підвищення у майбутніх соціальних працівників експериментальної групи рівня готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Так, 41,7 % здобувачів освіти експериментальної групи і лише 12 % здобувачів освіти контрольної груп володіють високим рівнем сформованості готовності до відповідного виду діяльності (на констатувальному етапі таких було 16,7% серед здобувачів освіти експериментальної групи і 12% серед здобувачів освіти контрольної групи). Відповідно, 8,3 % і 27 % здобувачів освіти мають низький рівень готовності (на констатувальному етапі таких було 37,5% експериментальної групи і 27%

контрольної), 50% і 61% майбутніх соціальних працівників продемонстрували середній рівень готовності (попередньо таких було 45,8% експериментальної групи і 61% контрольної). Здобуті результати дозволяють стверджувати про підвищення рівня сформованості у майбутніх соціальних працівників експериментальної групи готовності до профілактики дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами та відсутність динаміки вказаної готовності у здобувачів освіти контрольної групи. Вказане свідчить про ефективність методики формувального експерименту.

ВИСНОВКИ

Теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка комплексу засобів професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору дали змогу зробити такі висновки.

1. На базі аналізу наукової літератури щодо проблеми дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами визначено, що суть поняття «дискримінація дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами» полягає у негативному сприйнятті дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами іншими учасниками освітнього процесу, коли така дитина зазнає обмеження в визнанні та реалізації або користуванні правами й свободами у будь-якій формі. Визначено прояви дискримінації до дитини з особливими освітніми потребами – явні й відкриті. Охарактеризовано низку нормативно-правових документів необхідних для ефективної профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

2. На основі узагальнення наукових досліджень та соціально-педагогічної практики з проблеми дослідження профілактику дискримінації дітей з особливими освітніми потребами визначено як комплексну координовану соціальним працівником діяльність різних фахівців, що розрізняється за видами профілактики: первинну (формування активного способу життя та реалізація

прав, задоволення потреб й інтересів особистості); вторинну (тренінги й інші форми роботи, що спрямовані на формування змін в ставленні особистості до себе й оточення, навчання навичкам поведінки у ситуаціях, що можуть призвести до дискримінації); третинну (індивідуальне інтегрування у соціальне середовище осіб, котрі потерпіли від дискримінації).

3. Досліджено стан підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку та доведено, що досліджуваний заклад вищої освіти має відповідне програмне та ресурсне забезпечення, що дозволяє сформувати у майбутніх соціальних працівників компоненти готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

4. Обґрунтовано та розроблено комплекс засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації молодших школярів із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору, що передбачав розробку занять для здобувачів освіти з проблеми психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, а також низку інтерактивних форм, засобів і методів роботи з проблеми формування недискримінаційного ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, що забезпечують глибоке усвідомлення змісту, значення толерантного ставлення до дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами.

5. Експериментально перевірено ефективність розробленого комплексу засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. На констатувальному етапі дослідження виділено структурні компоненти готовності майбутніх соціальних працівників (мотиваційний; когнітивний; діяльнісний), підбрано відповідний діагностичний інструментарій та діагностовано стан готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. Результати засвідчили недостатній рівень

готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору, що дало змогу приступити до формувального етапу експерименту.

Упровадження розробленого нами навчально-методичного забезпечення здійснено під час вивчення бакалаврами різних навчальних дисциплін. Його використання довело свою результативність у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

Результати контрольного експерименту засвідчили підвищення у майбутніх соціальних працівників експериментальної групи рівня готовності до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами (41,7 % здобувачів освіти експериментальної групи і лише 12 % здобувачів освіти контрольної володіють високим рівнем сформованості досліджуваної якості; 8,3 % і 27 % здобувачів освіти мають низький рівень готовності, 50% і 61% майбутніх соціальних працівників продемонстрували середній рівень готовності. Здобуті результати дозволяють стверджувати про результативність експериментальної роботи та довести ефективність розробленого навчально-методичного забезпечення та методики формувального експерименту, спрямованих на підвищення готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору.

Перспективами подальшого дослідження може бути виявлення системи факторів, які впливають на успішну професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами у закладах спеціальної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. Київ : Нічого С.О., 2020. 196 с.
2. Андреевкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М., Дацко О.В. та ін. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе : базові навички медіації однолітків : навч.-метод. посібник. Київ, 2020. 86 с.
3. Андреевкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. та ін. Протидія булінгу в закладі освіти : системний підхід : методичний посібник. Київ : Україна, 2019. 132 с.
4. Аніщук А.М. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 5. С. 213–218.
5. Аронова Р.С. Підготовка майбутніх педагогів у закладі вищої освіти до роботи з дітьми з особливими потребами. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2017. Вип. 56–57 (109–110). С. 521–529.
6. Артюшкіна Л. М. Соціальний працівник школи : теорія і практика роботи : навч.-метод. посіб. Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2004. 123 с.
7. Безпальча Р. Толерантність у сучасній українській школі. *Освіта дайджест : акцент-панорама*. 2018. № 2. С. 39–42.
8. Богуш А.М., Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш та ін. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

9. Бондарчук О. І. Психологічна безпека освітнього середовища : сутність та умови створення : спецкурс для слухачів дистанційної форми навчання в системі післядипломної освіти. Київ : Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти Університету менеджменту освіти НАПН, 2018. 28 с.

10. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В. Психологія людини з обмеженими можливостями. Київ : Центр учб. л-ри, 2011. 264 с.

11. Будник О. Педагогічний супровід інклюзивної освіти. Івано-Франківськ : Кушнір Г.М., 2019. 220 с.

12. Васильєва М.П., Романова І.А. Використання сучасних дидактичних методів у підготовці майбутніх соціальних працівників. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 2 (№13). С. 187-190.

13. Вайнола Р.Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки : монографія. Київ : ХНРБЦ, 2008. 460 с.

14. Вачков І. В. Модель формування позитивного ставлення до молодших школярів з обмеженими можливостями здоров'я у їхніх ровесників. *Психологія і педагогіка*. 2018. № 3. С. 59–65.

15. Вашанова О.В. Принцип недискримінації особистості в міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук. Черкаси, 2014. 232 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.

17. Вовчок Т. В., Степура Н. П., Даниленко І. С. та ін. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : метод. посіб. Київ : Експрес, 2009. 328 с.

18. Возна Ю. Змістові компоненти роботи соціального працівника з дітьми із обмеженими можливостями. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Сер. Педагогіка. Тернопіль, 2008. № 3. С. 113–117.

19. Войтко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з затримкою психічного розвитку : методичні рекомендації. Кропивницький : КОІППО ім. В. Сухомлинського, 2017. 48 с.

20. Волошина О. Проблема освітньої дискримінації в сучасних педагогічних дослідженнях. *Рідна школа*. 2017. № 3. С. 18–23.
21. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
- 21а. Гірняк А.Н. Рівні міжсуб'єктної освітньої взаємодії та їх психологічний аналіз. *Психологічний часопис*. 2020. № 8 (40). Т. 6. С. 109–118.
22. Глазиріна Л.А., М.А. Костенко, Е.В. Лопуга. Профілактика насилля в освітніх організаціях : інформац.-метод. посіб. Київ, ЮНЕСКО, 2017. 147 с.
23. Гноєвська О.Ю. Формування корекційної компетентності вчителя загальноосвітнього закладу з інклюзивною формою навчання : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2016. 220 с.
24. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волин. обереги, 2011. 486 с.
25. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2005. 228 с.
26. Гуманізація освітнього простору спеціальної та інклюзивної освіти: теорія і практика / за наук. ред. А.А. Колупаєвої, І.М. Дичківської. Рівне : Волинські обереги, 2020. 364 с.
27. Гурова Т. Ю. Виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2012. 20 с.
28. Дашковська О. Дискримінація : деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2015. № 3 (42). С. 219–226.
29. Демченко І.І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти : структура та діагностика : навч.-метод. посіб. Умань : Сочінський М.М., 2014. 160 с.
30. Державний стандарт початкової освіти : затверджено Постановою КМУ №87 від 21.02.2018 року. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891 (дата звернення: 25.03.2023р.)

31. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 р. № 1646. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-reaguvannya-na-vipadki-bulingu-ckuvannya-ta-zastosuvannya-zahodiv-vihovnogo-vplivu-v-zakladah-osviti> (дата звернення: 25.03.2023р.).

32. Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами, проведене на замовлення Державної служби якості освіти України в рамках ініціативи «Система забезпечення якості освіти», в рамках проєкту «Супровід урядових реформ в Україні», 2020–2021рр. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya_yakosti_inkluzyvnoyi_osvity_1_02_04.pdf (дата звернення: 25.03.2023р.).

33. Дотримання прав в освіті – 2020. Перша щорічна доповідь освітнього омбудсмена Київ: Служба освітнього омбудсмена, 2021. 120 с. URL : <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-ukrayiny/dopovid-osvitnoho-ombuds-mena-dotrymannia-prav-v-osviti-2020> (дата звернення: 25.03.2023р.).

34. Дроздов О. Ю., Живолуп Л. В., Ніжинська О. В., Сухенко Я. В. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : методичні рекомендації. Полтава : ПОІППО, 2011. 80 с.

35. Друге національне дослідження шкільного середовища в Україні : резюме / уклад. Р. Івасій, М. Діденко. Київ : Точка опори, 2020. 12 с.

36. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

37. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / авт.-уклад. Н. П. Наволокова. Харків : Основа, 2009. 176 с.

38. Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. та ін. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. Київ : К.І.С., 2010. 242 с.

39. Журавльова Г.С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві : монографія. Запоріжжя : Прометей, 2017. 312 с.

40. Засенко В.В., Колупаєва А.А. Діти з особливими потребами : пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального

захисту й охорони здоров'я. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–29.

41. Захист особистості від дискримінації : збірник документів / уклад. Т. А. Васильєва. Київ : Ін Юре, 2010. 192 с.

42. Індекс інклюзії : загальноосвітній навчальний заклад : навч.-метод. посібн. / упоряд. : Патрикеева О., Софій З., Луценко Т., Василяшко Т. ; за ред. В. Шинкаренко. Київ : Плеяди, 2013. 96 с.

43. Інклюзивна освіта : досвід і перспективи : монографія / відпов. ред. Г.В. Давиденко. Вінниця : Нова книга, 2016. 242 с.

44. Казакова Н.В. Сучасні форми і методи підготовки майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти та учителів початкової школи до роботи з дітьми різних категорій. *Педагогіка формування творчості особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць / ред. Т.І. Сущенко та ін. Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 58–59 (111–112). С. 93–102.

45. Калічак Ю., Чупахіна С. Підготовка майбутніх педагогів до організації міжособистісної взаємодії в умовах інклюзивного освітнього простору: навч.-метод. посіб. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2019. 80 с.

46. Кас'яненко О.М. Формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку в умовах інклюзії : дис. ... канд. пед. наук. Мукачево, 2018. 240 с.

47. Класифікація психічних і поведінкових розладів : клінічний опис і вказівки по діагностиці. Київ : Сфера, 2005. 308 с.

48. Ковригіна Л.М. Формування готовності вчителя до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 11 (66). С. 10–16. URL : <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2017/11/04.pdf> (дата звернення: 25.03.2023 р.).

49. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : Атопол, 2016. 152 с.

50. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти : Міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. *Офіційний веб-портал Верховної*

Ради України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174 (дата звернення: 25.03.2023 р.).

51. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>.

52. Корнєшук В. В., Колодійчук Ю. В., Боделан М. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників : монографія. Одеса : Бондаренко М.О., 2018. 296 с.

53. Костіна В.В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів : дис. ... докт. пед. наук / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2018. 643 с.

54. Крижанівська О.П. Етимологія поняття «діти з особливими потребами» у вітчизняному освітньому просторі. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія : Політологія. Соціологія. Право. 2012. Вип. 2 (14). С.87–91.

55. Кудярска Т.Р. Педагогічні умови підготовки майбутніх педагогів ЗДО до впровадження активних форм педагогічної взаємодії з вихованцями ЗДО в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців* : методологія, теорія, досвід, проблеми. Вінниця, 2021. Вип. 61. С. 55–63.

56. Кузава І.Б. Проблема професійної підготовки майбутніх педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія : Педагогічні науки. Луцьк, 2010. № 14. С. 40–43.

57. Кукуруз О. В. Інституційні механізми запобігання дискримінації в Україні. *Вісник НАКККіМ*. 2014. № 3. С. 281–285.

58. Курило В., Остроуменко А. Створення успішного середовища для гармонійного розвитку молодшого школяра. *Початкова школа*. 2019. №2. С. 1–4.

59. Левченко О. Ранкові зустрічі. Розвиток взаємоповаги і толерантності. 2-3 клас. *Початкова освіта*. 2006. Вересень (№ 34). С. 15–21.

60. Малишевська І. А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Умань : Сочінський М., 2018. 386 с.

61. Мартинчук О. В. Підготовка фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 430 с.

62. Методичні матеріали для працівників освіти, спрямовані на покращення алгоритму виявлення випадків насильства щодо дітей / авт.-упоряд. Буров С., Онишко Ю. В., Смилова Л. В., Ясиновська М. Київ : ІЗМН, 2007. 56 с.

63. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Лист МОН України від 18.05.2018 р. №1/11-5480. URL : <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення: 25.03.2023р.).

64. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд. Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. 114с.

65. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

66. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посібн. Рівне, 2016. 141 с.

67. Національний Класифікатор професій ДК 003:2010. URL : <http://dovidnyk.in.ua/directories/profesii>.

68. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za red. N. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

69. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

70. Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка» (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Галузь знань 23 Соціальна робота. URL :

http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2019_rik/Soczialna_pedagogika.pdf (дата звернення: 25.03.2023р.).

71. Пехота О.М., А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. Освітні технології : навч.-метод. посіб. Київ : А.П.Н., 2002. 255 с.

72. Поєдинок О. Р. Принцип заборони дискримінації в міжнародному праві. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9114/96-Poedynok.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.03.2023р.).

73. Попередження насильства в закладах освіти : методичний посібник для педагогічних працівників / упоряд. : І. Скорбун, Т. Слободян. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 96 с.

74. Попередження насильства над дітьми : інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази / уклад. Журавель Т. В. Київ : КАЛИТА, 2007. 224 с.

75. Посібник з європейського антидискримінаційного права / за ред. Безпалько О. В. Київ : К.І.С., 2013. 196 с.

76. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 25.03.2023р.).

77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 25.03.2023р.).

78. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 грудня 2012 р.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 25.03.2023р.).

79. Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти : Наказ МОН від 26.02.2020 № 293. URL : <file:///C:/Users/Андрій/Downloads/5e8d85518c5bf096849524.pdf>.

80. Про освіту : Закон України від 5.09.2017. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

81. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 за № 2401-III. URL : <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (дата звернення:???)

82. Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню): Лист МОН № 1/9–436 від 14.08.2020 р. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-skuvannuu> (дата звернення: 25.03.2023р.).

83. Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі : метод. посіб. / за ред. Д.Д. Романовської, С.І. Собкової. Чернівці : Технодрук, 2009. 196 с.

84. Равлінко З. П. Теоретико-філософські засади становлення поняття дискримінації та її заборони. *Митна справа*. 2015. № 2 (2.2). С. 37–42.

85. Рерден Л. П. Не смійся з мене : посібник для вчителя. Харків : АСТА, 2015. 104 с.

86. Сапога Л.Г. Профілактика проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2021 р.). Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. С. 104-108.

87. Сапога Л.Г. Актуальність професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів освіти, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Сковороди (19 травня 2022 р.). Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 35-37.

88. Сапога Л.Г. Практичні аспекти підготовки соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 21 жовтня 2022 р.). Харків : ХНПУ імені Г. Сковороди, 2022. С. 98-105.

89. Сапога Л.Г., Костіна В.В. Проблема профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами. *Сучасні вектори розвитку соціальної роботи* : матеріали ІХ науково-практичного семінару, м. Харків, 16.11.2021 / за ред. К. Волкової, М. Білозерової. Харків : Харківська гуманітарно-педагогічна академія, 2021. С. 79-83.

90. Софій Н.З. Організаційно-педагогічні умови інтегрованого супроводу учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2017. 23 с.

91. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський рівень). Галузь знань 23 Соціальна робота. Спеціальність 231 Соціальна робота. Київ, 219. 18 с. : Затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України від 24 квітня 2019 року №557. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> (дата звернення: 25.03.2023р.).

92. Упровадження концепції Нової української початкової школи : перші кроки : колективна монографія / за ред. Т.Є. Гури. Запоріжжя, 2019. 260 с.

93. Фурман А.В., Гірняк А.Н. Психорозвивальна взаємодія в освітньому процесі та її концептуальні засади. *Психологічний часопис* : 2020. № 6 (38). Т. 6. С. 9–18.

93а. Фурман О.Є., Гірняк А.Н. Розвивальна взаємодія в освітньому закладі як сфера психологічного оргвпливу. *Актуальні проблеми психології*. Т. І, вип. 55. 2020. С. 66–71.

94. Христова Г. Обов'язки держави у сфері протидії дискримінації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 11–20.

95. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. Київ, 2018. 122 с.

96. Чайковський М.Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі : монографія. Київ : Україна, 2015. 436 с.

97. Шевців З.М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 384с.

98. Яланська С. П., Атаманчук Н. М. Психологія формування толерантного середовища в умовах Нової української школи. *Наука і освіта*. 2017. № 1. С. 71-75. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2017_1_14 (дата звернення: 25.03.2023р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичний інструментарій для визначення рівня підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору

Анкета «Що я знаю про дискримінацію»

1. Чи знайоме вам слово «дискримінація»?
2. Що ви розумієте під цим поняттям? На вашу думку, чого саме це слово могло б стосуватися?
3. Навпроти цифри, під якою подано певну рису особистості, знаком «+» у колонці позначте ті риси, які, на вашу думку, найбільше вам притаманні, знаком «-» – ті, яких вам не вистачає.
 - Прийняття інших такими, як вони є.
 - Поблажливість.
 - Терпіння.
 - Почуття гумору.
 - Чуйність.
 - Довіра.
 - Альтруїзм (безкорислива допомога іншим).
 - Терпимість до розбіжності.
 - Уміння володіти собою.
 - Доброзичливість.
 - Гуманізм (добре і шанобливе ставлення до людей).
 - Уміння вислухати людину.
 - Допитливість.
 - Емпатія (здатність до співпереживання).

4. Які з цих рис, на ваш погляд, мають соціальні працівники, з котрими ви спілкуєтесь? (Відзначити аналогічно до третього запитання.)

5. Позначте цифрами ті риси, яких ви хотіли б набути чи вдосконалити в собі.

6. Чи важлива наявність у кожної людини згаданих вище рис у спілкуванні з іншими людьми?

7. Яка риса з перелічених, на вашу думку, є найпотрібнішою для людини, коли вона спілкується з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами (знайомими, незнайомими тощо)?

Тест «Наскільки ви толерантні?»

1. Ви вважаєте, що у вас виникла цікава ідея, але її не підтримали. Це вас засмутить?
 - а.) так;
 - б.) ні.
 2. Колеги пропонують розпочати ділову гру. Чому ви віддасте перевагу?
 - а.) щоб брали участь ті, хто бажає;
 - б.) щоб грали всі.
 3. Чи зможете ви спокійно сприйняти погану для вас новину?
 - а.) так;
 - б.) ні.
 4. Чи дратують вас люди, які з'являються у громадських місцях у нетверезому стані?
 - а.) якщо вони поведуться пристойно, це мене взагалі не цікавить;
 - б.) мені завжди неприємними люди, які не вміють себе контролювати.
 5. Чи легко ви знайдете контакт з людьми іншої професії, матеріального стану, з іншими звичками?
 - а.) це мені складно було б зробити;
 - б.) я не звертаю на це уваги.
 6. Над вами пожартували. Як ви на це відреагуєте?
 - а.) мені не подобаються ані жарти, ані жартівники;
 - б.) хоча цей жарт може бути неприємним, відповім тим самим.
 7. Чи згодні ви з тим, що багато людей «перебувають не на своєму місці» і «роблять не свою справу»?
 - а.) так;
 - б.) ні.
 8. У компанії ви з другом (подругою), який стає об'єктом загальної уваги, відвертаючи від вас. Як ви на це відреагуєте?
 - а.) мені неприємно, що мене позбавляють уваги;
 - б.) я лише радію за нього (неї).
 9. У гостях ви зустрічаєте людину похилого віку, яка критикує сучасне покоління й розхвалює старі часи. Ваша реакція:
 - а.) підете раніше під якимось приводом;
 - б.) почнете сперечатись.
- Обробка результатів*

А тепер підрахуйте бали.

По два бали дається за відповіді: 1б, 2б, 3б, 4а, 5б, 6б, 7б, 8б, 9а.

Від 0 до 4 балів – ви безкомпромісні й уперті. Де б ви не перебували, створюєте таке враження, що намагаєтесь усім нав'язати свої думки. Ви можете проявити агресію, навіть підвищити голос, аби досягти своєї мети. Вам нелегко підтримувати стосунки з тими, хто дотримується іншої точки зору, хто не погоджується з тим, що ви робите.

Від 6 до 12 балів – ви спроможні відстоювати свою точку зору і вести діалог, змінювати свою думку, якщо це необхідно. Хоча іноді можете бути й занадто різким, нечемним до свого співрозмовника. У такі моменти ви справді можете виграти суперечки з людиною, в якій слабший характер. Але чи варто отримувати перемоги таким чином, коли це можна зробити, не принижуючи чийсь гідності?

Від 12 до 18 балів – твердість ваших переконань поєднується з вашою толерантністю. Ви можете прийняти будь-яку ідею, з розумінням поставитися до неочікуваного вчинку, навіть якщо ви його не схвалюєте. Ви доволі критично ставитеся до своєї думки і здатні з повагою і тактом відмовитися від поглядів, які були помилковим.

Інтерактивна лекція-подорож

Тема. «Діти із особливими освітніми потребами: які вони?».

Мета: удосконалення підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики проявів дискримінації дітей молодшого шкільного віку із особливими освітніми потребами, котрі перебувають в умовах інклюзивного освітнього простору

Вступне слово.

Повідомлення теми і мети заняття (3 хв.)

Вправа 1. «Долоньки».

Мета вправи – підготувати учасників до роботи, створити комфортну атмосферу для конструктивної роботи.

Хід вправи – відмалювати свою руку, і на кожному пальці написати:

1. Своє ім'я.
2. Місце роботи та посаду.
3. Улюблену страву.
4. Свої очікування.
5. Свої побажання.

Прийняття правил роботи:

1. *Приходити вчасно.*

2. *Спілкування за принципом «тут і тепер».* Для багатьох характерне прагнення вдатися до міркувань, обговорення давніх подій. У цьому випадку спрацьовує механізм психологічного захисту. Основна мета тренінгу в тому, щоб група перетворилась на дзеркало, в якому кожен зможе побачити себе. Це досягається частково тим, що в групі виникає зворотний зв'язок, що ґрунтується на довірливому спілкуванні.

3. *Конфіденційність.* Сутність принципу зводиться до рекомендації не виносити почуте, побачене за межі групи. Дотримання принципу допомагає встановленню довіри, дає змогу групі протягом тривалого часу зберігати дискусійний потенціал.

4. *Вимикати мобільні телефони* – учасники вимикають мобільні, щоб вони не заважали під час роботи.

5. *Говорити від власного імені* Відмова від безособових форм, які допомагають приховати особистісну позицію, ухилитися від прямого висловлювання в небажаних випадках. Замість словосполучень «Деякі говорять, що...», «Зазвичай кажуть...», вживати словосполучення з особовими дієсловами і особовими займенниками: «Я думаю...», «Я вважаю...».

6. *Оцінювати факти, а не людину.* Говорити про події, які відбулися у твоєму житті, а не про людину, котра їх пережила чи переповила тобі.

7. *Активність.* Брати участь в подіях, вправах, ситуаціях, що виникають в групі.

8. *Бути лаконічним у висловлюванні.* Говорити тільки по темі («Стислість – сестра таланту»).

9. *Толерантність.* Слухати того, хто говорить, не переривати, використовувати звернення «ти» під час роботи групи, мати право висловлювати свою думку з будь-якого запитання.

10. *Відповідальність за свої слова та вчинки.* Подавати правдиву інформацію.

11. *Чесність та щирість.* Сприймати себе і інших такими, якими вони є насправді, оцінювати власні якості і властивості самостійно, на основі отриманої у групі інформації.

Ми з Вами відправляємося у подорож, в якій поринемо у світ дітей з ООП та подивимося на світ їхніми очима. Для цього пропоную Вам виконати кілька цікавих вправ.

Психогімнастичні вправи.

Вправа 1. Учасники витягують картки з назвами поширених стереотипів щодо дітей із особливими освітніми потребами – розумового, поведінкового, соціального, медичного. Наводять по три приклади кожного. По черзі зачитують.

Вправа 2. Роздаються картки з малюнками міфічних істот (злого або доброго). Завдання – описати характер та історію цих міфічних героїв, країну, де вони живуть, та ін.

Вправа 3. Учасники виконують роль «злого вчителя», «неврівноваженої мами», «тирана-батька», «однокласника дитини із особливими освітніми потребами, який висміює її недоліки» тощо. Слухачі відгадують, хто перед ними. Аналізують позитивну та негативну роль стереотипів в життєдіяльності інклюзивного класу.

Міні-лекція. «Діти з особливими освітніми потребами, їхні особливості».

Відповідно до інклюзивної освіти та міжнародних документів, діти з особливими потребами – це особи до 18 років, котрі потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з порушеннями розвитку, з інвалідністю, діти-біженці, працюючі діти, діти-мігранти, діти – представники нацменшин, діти – представники релігійних меншин, діти із бідних сімей, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД/ВІЛ та ін.).

В українському законодавстві термін «діти з особливими освітніми потребами» використовується у розумінні інклюзивної освіти й охоплює дітей з порушеннями психофізичного розвитку та дітей з інвалідністю.

Наявність особливих освітніх потреб зумовлюється багатьма причинами (спадкова схильність, пологові ускладнення, хронічні й тривалі захворювання в ранньому дитинстві, порушення функціонування мозку під час внутрішньо-утробного розвитку, невідповідні умови виховання тощо). Залежно від цих факторів виділяють різні форми ООП.

– конституціонального та соматогенного походження (дитина мініатюрна і зовні тендітна, структура емоційно-вольової сфери відповідає ранньому віку, часті хвороби знижують вимогливість батьків, слабкість організму знижує продуктивність пам'яті, уваги, працездатність гальмує розвиток когнітивно-пізнавальної діяльності).

– психогенного походження – зумовлена невідповідними умовами виховання (надмірна опіка, недостатнє піклування про дитину). Розвиток дитини затримується внаслідок обмеження інформації з оточуючого середовища.

– церебрально-органічного походження – зумовлена ураженням головного мозку внаслідок патологічних впливів. Дитина характеризується зниженою научуваністю через низький рівень розумового розвитку, що виявляється у труднощах засвоєння матеріалу, відсутністю інтересу до навчання та позитивної мотивації навчання.

Значна частина дітей із ООП, отримавши своєчасну допомогу, засвоює матеріал і «вирівнюється» по закінченні початкової школи. Водночас, чимало учнів в наступні роки потребують особливих умов організації освітнього процесу через труднощі у засвоєнні матеріалу. Учень, який має ООП, потребує психолого-педагогічного вивчення для визначення ефективних методів навчання. Робота з батьками має важливе значення, оскільки їх розуміння труднощів і допомога в родині сприятимуть подоланню труднощів в освіті.

Вправа 4. «Ідеальна дитина – ідеальні батьки».

Інструкція. Батьки описують на листочках ідеальну, на їхню думку, дитину та ідеальних батьків. Бажаючі зачитують свої описи, а потім ведучий запитує: «А хто знає

таких людей? Чи є вони в природі? Група приходиться висновку, що ідеальних людей немає. Ведучий пропонує розірвати листочки з описами і прийняти своїх дітей і себе самих такими, які є.

Вправа 5. «Коли мені складно спілкуватися з дитиною, то я ...».

Інструкція. Учасники по черзі називають свої проблеми і труднощі в спілкуванні з дитиною, можливі способи їх вирішення. Якщо виникає заминка, то група пропонує свої варіанти вирішення проблемних ситуацій.

Заповнення таблиці «Сам і разом з дитиною».

Батьки повинні згадати і розподілити на дві колонки справи, обов'язки, які їх діти можуть виконувати самостійно і тільки за їхньої участі. Обговорення таблиці з питань: «Чи є у вас зіткнення з дитиною на ґрунті виконання будь-яких справ?», «Що він може виконувати і що він повинен виконувати сам?»

Висновки: при взаємодії з дитиною намагайтеся пам'ятати про те, як ви спілкуєтеся з нею; поступово знімайте з себе турботу і відповідальність за особисті справи вашої дитини; дозволяйте їй помилятися. Тільки тоді вона буде дорослішати і ставати «самостійною».

Вправа 6. «Сильні сторони моєї дитини».

Інструкція. Батьки говорять про сильні сторони своєї дитини, про те, що вважають цінним у неї. Потім йде обговорення, як використовувати ці якості.

Вправа 7. «Поема про дитячо-батьківську взаємодію».

Кожен учасник пише рядок, потім передає аркуш сусіду ліворуч, і той дописує свій рядок. Після того, як кожний напише по рядку на аркуші, закінчена поема повертається ведучому.

Вправа 8. «Валіза».

Один із батьків зі своєю дитиною виходить з приміщення, інші починають «збирати в дорогу валізу». В неї складають позитивні якості, які група цінує в людях; які допоможуть їм під час спілкування один з одним. Учасникам, котрі «від'їжджають», нагадують, що буде «заважати їм в дорозі»: негативні якості, яких треба позбутися, щоб життя покращилося. Потім тим, хто «від'їжджає», і хто знаходився поза приміщенням, зачитують і передають весь список корисних порад. Процедура повторюється за участю інших членів групи, поки всі учасники не отримають «валізу».

Мозковий штурм. «З якими особливостями дітей із особливими освітніми потребами ми можемо зіткнутися в школі, вдома, поза школою?»

Робота в групах. «Шляхи подолання найбільш типових стереотипів про особливості дітей із особливими освітніми потребами».

Домашнє завдання. Описати приклади особистого зіткнення зі стереотипами щодо дітей із особливими освітніми потребами в школі і поза нею та проаналізувати, як це позначилось на спілкуванні з дітьми із особливими освітніми потребами і появі в них навчальних труднощів, комунікативних бар'єрів тощо.

Підготувати та провести інтерв'ю з кимось із колег в контексті взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами.

Рефлексія заняття.